

EESTI KIRJANDUS

SISU:

- P. ARISTE: Eesti praegune ühiskeele hääldus.
O. LIIV: Eesti kannust võrsunud aadlimees. (Pildiga.)
V. ALTOA ja P. ARISTE: Ühest varjujäänud õppeasutisest.
A. SÄÄRITS: A. Sang — Üks noormees otsib õnne.
B. SÖÖT: R. Hallimäe — Päkese maja.
H. TALVIK: М. Ундер — Избранные стихотворения.
K. A. HINDREY: A. Jakobsoni vastsed novellikogud.
B. KANGRO: A. Mäik — Rannajutud.
A. KAAL: L. Anvelt — Eluhirm.
J. VIIDANG: J. Org — Jaani tulemine.
J. PARIJÕGI: Kaks lasteraamat.
A. ELANGO: Looduse Lasteraamat.
K. A. HINDREY: K. Tšukovski — Muinasjutte lastele.
M. SILLAOTS: J. Hiitemets — Augustinus.
F. LINNUS: Etnograafilisi ülevaateid.
F. TUGLAS: Üleskutse Ed. Viide eluloo asjus.
Eesti raamatute üldnimestik 1934. a. alates. 21. ja 22. poogen.

N° 5

25. mai

1936

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

KUUKIRI

EESTI KIRJANDUS

1936 ASUTATUD 1906. XXX

Ilmub iga kuu lõpul, piltidega.

Tegev ja vastutav toimetaja D. PALGI.

Toimetus:

P. ARISTE (rahvaluule), H. KRUUS (ajalugu), F. LINNUS (rahvateadus), A. SAARESTE (keel), FR. TÜGLAS (kirjandus).

Käsitõlke tagasisaatmiseks lisatagu postmargid ligi. Avaldatud käsikirjad hoitakse alal ainult sellekohasel soovil. Toimetus jätab enesele õiguse avaldada käsikirju lühendatud kujul.

Toimetus ja talitus: Eesti Kirjanduse Seltsi büroos, Suurturg 12, Tartus, telefon 6-01, avatud argipäevil kella 9—15.

Tellimishind: aastas 5 kr., poolaastas 2 kr. 50 s., veerandaastas 1 kr. 25 s., üksiknumber 50 senti.

Tellimisi võtavad vastu talitus, kõik postiasutised, raamatukauplused ja Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmehed.

Postil kaotatud numbrid saadetakse hinnata uuesti ainult siis, kui sellest on teatatud talitusele hiljemalt kuu aega pärast numbri korrapärasest ilmumisaega.

Üksiknumbrid on müügil järgmistes raamatukauplustes:

Tartus: Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Suurturg 12, tel. 6-01. Akadeemiline Kooperatiiv, Ülikooli 15, tel. 63.

„Noor-Eesti“ k/ü, Rüütli 11.

K/ü. „Postimees“, Suurturg 16, tel. 2-50.

J. Krüger, Rüütli 11, tel. 7-60.

„Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Rüütli 11, tel. 9-58.

Tallinnas: Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, Pikk 2, tel. (20)4-49.

„Suur-Karja 23, t. (2)15-31.

K/ü. „Rahvaülikool“, Jaani 6, tel. (20)6-66.

Harju 48, tel. (2)24-49.

A. Keisermann, Kinga 5, tel. (2)14-51.

Narvas: „Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Hermanni 11.

Viljandis: „Pressa“ ajakirjanduse keskladu, Tartu 3.

Kuulutused teksti järel: lehekülge 30 kr., pool lehekülge 15 kr., veerand lehekülge 8 kr.

Varemad aastakäigud. Aastakäigud I—XII (1906—1917) on müügil otsas. Saada on aastakäike XIII—XVIII (1918/19—1924) hinnaga à 3 kr. 60 s. XIX—XXIII (1925—1929) hinnaga à 5 kr. ja XXIV—XXIX (1930—1935) hinnaga 6 kr., nahkköites 2 kr. kallim.

Mõningaid üksiknumbreid on saada alates 1907. aastast hinnaga 50 senti number.

Tellige raamatuid Eesti Kirjanduse Seltsilt! Saatke oma aadress nimestikkude ja tutvustajate saamiseks. Raamatukogude varustamine kõigi raamatutega. Raamatute köitmine. Nõudke tingimusi!

EESTI KIRJANDUSE SELTS

Suurturg 12, Tartu, tel. 6-01, posti jooksev arve 20-36.

A. 936 P
Eesti

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

TARTUS

MAI 1936

NR. 5

EESTI PRAEGUNE ÜHISKEELE HÄÄLDUS.

E. B o r n h ö h e Tallinna jutustuses „Kollid“ on toodud huvitav kirjeldus käesoleva sajandi alguse eesti linna-seltsimaja miljööst, kus muude tüüpide hulgas esineb noor lauljanna, kelle „küljes ei olnud küll midagi muud tähelepanemise vääriolist, kui tema visa püüdmine Eesti keeli sõnadele võimalikult võõrakeelist kõla anda“. See lakooniline Bornhöhe lause ei iseloomusta üksnes üht lauljannakest, vaid sama oleks võinud öelda enamikust tolle aja eesti haritlasist, kes peenutsesid sellega, et õiget rahva-keele hääldust väänata saksa või vene keele järgi. Praegu oleme küll vabanemas ilmavaatetest, nagu oleks võõrapärane hääldusviis kõrgemasse kihti kuuluvuse tundemärke, kuid siiski oleme nüüdki veel mitmeti saksa (vähem vene) keele kammitsas, ega pole üldse olnud küllalt tähelepanelikud oma keele hääldusliku külje vastu, nõnda et meil on põhjust avalikult esile tõsta küsimus, missugune on eesti keele praegune ühis-keele hääldus ja missugune ta peaks olema.

Olme iseseisvuse ajal teinud keele sõnavara ja morfoloogilise külje ühtlustamises suuri edusamme. Meil on ses suhtes kujunenud enam-vähem kindel standard-keel, mida nõutakse koolides, avalikkudel esinemistel, kirjanduses ja ametlikus suhtlemises, ent samasugust üldkeelilise kujuga standard-hääldust pole meil veel olemas täiesti rahuldaval määral.

Kui vaadelda meie praegust ühiskeelt kõnelevat haritlaskonda, siis on näha, et mitte üksnes vanima põlve, vaid osalt ka keskmise ja noorema häälduses on küllaltki germanisme ja slavisme. Enne kui minna üksikasjade mainimisele, öeldagu pikemaajalise vaatluse põhjal, et naiste hääldus on üldiselt kergemini võõrkeeltele alluv kui meeste oma. Suur osa aastais olevaid nn. seltskonnadaame on eriti tüüpilisi germanistliku häälduse esindajaid. Vahest kõige ilmekamaid saksapärasusi on z eesti s asemel ja ö pro õ. Eesti s on häälik, mis erineb õige tunduvalt saksa

ss-st, resp. vene c-st; see on samas suhtes *z* ja *s* vahel, nagu *b*, *d*, *g* saksa või vene *b*, *d*, *g* ja *p*, *t*, *k* vahel. Käteõpetatud võõraste heliliste *s*, *b*, *d*, *g* mõjul hääldatakse eesti keele poolhelilised vastedki heliliselt, sest kirjapildilt ei erine keeled teineteisest, ning kirjapilt on aina tugevaks häälduse mõjustajaks. Kuivõrd vaeuliselt on kadalik hääldus suhtunud õ-sse, näeb allpool. Saksa-pärasusi on veel *s* asemel *š* tarvitamine klusiilide *p* ja *t* eel: *šport*, *šprotid*, *štabiilne*, *štiil*. Sõnasisene helitu *h* on väga laialt pidanud väistuma saksa nn. *ich-* ja *ach-*häälikute eest. Niihästi ülikooli õppetöös kui ka mujal, kus on olnud võimalusi harjutleda ühiskeele hääldust, on õpilaste raskemaid hääldusvigu olnud just *lehm*, *tächt*, *lichtne*, *nachk*, *tachtma*. Eesti *h* on igas positsioonis kõrisõlme häälik, s. o. kogu hääliku oluline moodustusviis toimub üksnes kõrisõlmes häälepaelte tegevusega. Sulg- ja ahtushäälikute eel on *h* eriti tugev. Tugevus oleneb sellest, et häälepaelte vaheline pilu on väga suuri nurgi. Niisugust *h* hääldamisviisi ei tunne saksa keel. Saksa *h* on ikka hästi nõrk hõngus, mille moodustamisel häälepaelte vaheline nurk on vähe üle ühe kraadi. Sellepärast asendatakse siis eesti vältuselt pikem ning tõhususelt tugevam häälik vastetega, mis kõlaliselt on kõige lähemal, nimelt keele taguosa ja pehme suulaega artikuleeritud *ach-*häälikuga või keele keskosa ja kõva suulaega artikuleeritud *ich-*iga. Isegi meie paremate teatrite traditsioonides on *h* vastu eksimised üsna üldised. Levinud häälduslik saksa-pärasus on veel eesti nõrkade sulghäälikute *k*, *p*, *t* tugeva hõngusega, aspiratsiooniga, moodustamine. Nende häälikute lõpposa lastakse siirduda *h*-sse, nõnda et hääldub *phalju*, *thäna*, *khui khaua* pro *palju*, *täna*, *kui kaua*. See joon on ka ilukirjanduses leidnud vastukaja, kui on tahetud iseloomustada peenutsevat kõnetooni. Et saksa keeles pole sõnalõpulist *v-d*, siis kuuleb eesti keeleski vorme *tulef*, *ustaf* jne. Vokaalidest võiks mainida pikkade *ee*, *oo* ja *öö*, lühikese *e* ning mõningate diftongide väärilt tarvitamist. Saksa lavahääldusele (*Bühnensprache*) on nõudeks, et lühikesed häälikud peavad erinema pikkadest sellepöolest, et pikad häälduvad aina tunduvat kõrgema keele asendiga, pikk *e* (*leben*) kaldub *i*, pikk *o* (*loben*) *u* poole jne. Ehk küll sama nähtust esineb eesti murdeiski, on ühiskeeles siiski enamasti saksa keel põhjuseks, et kuuleb *kiileteadus*, *filoluugiline*. Saksa lühike *e* on lähedane eesti *ä*-le. Vastavalt kuuleb siis eesti keeleski *khäs*, *ätthe* pro *kes*, *ette*. Balti-saksa omapärasemaid murdejooni on diftongide *au* ja *ei* hääldamine *äu* ~ *ou*-na ja *äi*-na. Siit põlvnevad meie haritlaste *läul*~*loul*, *käua*~*koua* ja *mäie*, *läib*. Tuletatagu siinkohal meelde, et vahest kõige konservatiivsem saksa-

pärasuste poolest on pastorlik keel. On saanud otse rahvanaljaks kiriklik kõnekäänd *Jumal õnnistagu täid pro Jumal õnnistagu teid*, mis ei ole siiski just kõige raskemaid selle ringkonna hääldusvigu. Balti-saksa murdejooni on veel diftong *öi* riigisakslase *oe* asemel. Äärmiselt üldiselt kuuleme siis omagi keeles ning näeme osalt kirjutatultki laensõnu *öigeenika, farmatsöit, nöiralgia, röima, pro eugeenika, farmatseut, neuralgia, reuma*. Võib kuulda isegi niisugust hääldusvärdjat, nagu *Suomalaisen Kirjallisuuden Söira*. Balti-germanisme on samuti laensõnus *g* asemel *j* tarvitamine: *jenitiiv, jeograafia*, mida kahjuks kuuleb isegi mõne mõõduandva keelemehe suust. Saksa *z* kirjapilt mõjub sageli kaasa, et ka seal hääldatakse *ts*, kus oleks õigem *z* või *s* tarvitamine. Esitatud germanismidele lisatagu veel palatalisatsiooni puue ja kvantiteedi väärity kasustamine (*kohhvik, tullge, kēeled*), et saada üldpildi saksikust hääldusviisist.

Vene keele häälduslik mõjustus ei ole nõnda suur kui saksa oma, sest vene keele mõjustusaeg on olnud tunduvalt lühem. See piirdub peamiselt individuaalnähtusena üksikisikute juures ega pole muutunud kindlaks traditsiooniks. Ilmekamaid russitsisme on liigne palatalisatsiooni tarvitamine: *a'fa, koll'eega, ü delabialisatsioon* laensõnus: *psihhologia, tiip, idill*, samuti laensõnus rõhutu *o* hääldamine *a*-ks: *kamuuna, kanduktor*. Saksa mõjuga ühine on heliliste *b, d, g* tarvitamine, vältussuhete väärastamine ning vene *x* esinemine eesti konsonandielese *h* asemel: *taxtma, lexm*.

Võõraste keelte häälduslikust mõjust kõneldes peab veel mainima soome keelt. Kui iseseisvuse alguses algas teatud ringkonnis suur soome kultuuriline mõju, siis püüti muu seas propageerida soome *š*-sse kalduva *s*-i tarvituselevõttu eesti *s*-i asemele, millest oletati, et see ei olevat küllalt originaalselt keelepärane. Praegugi võib kuulda mõnede u. 1925 paiku ülikooli lõpetanud emakeele õpetajate häälduses soomelist *s*-i.

Muude keelte otsene häälduslik mõju ei ole mainimisväär, ehk küll mõnedes ringkondades on võinud saada maneeriks mõningaid inglise või prantsuse spetsiaalsusi. Tallinna õpilaskonna keeles harrastati näiteks paari aasta eest inglise kesk-kõvasuulaelist *t-d* eesti hammas-*t* asemel. Siiski peab veel nimetama üht eriseika, kus võõrkeelne eeskujuhäirib õiget eesti hääldusviisi. Kui lüüa lahti muus suhtes kõigiti korrektsed eesti kooligrammatikad, siis võib aina juba ette konstateerida, et teoste häälikuõpetuslik külg pakub ebameeldivaid üllatusi. Näib, et autoreil on olnud häälikuõpetuste kirjutamisel eeskujuks muukeelseid,

eriti just saksa, foneetikakäsitlusi ning seal toodud võõrkeele jaoks kõigiti kehtivaid reegleid korratakse eesti keele kohta, ilma et kaalutletaks lähemalt, kuidas on meie tõelised suhted. Allakirjutanu on võtnud sõna („Eesti Kirjandus“ 1935, nr. 1) ühe häälikuõpetuse puhul. Sama võiks ta korrata teistestki samasisulistest teostest. Meil valitseb praegu niisugune mõistatuslik olukord, et üldeestiliste prepalataalsete *l* ja *r* asemel sunnitakse õpilasi hääldama dentaalseid *l* ja *r*, sest enamik häälikuõpetusi asetab need häälikud dentaalide rühma. Peale ühe kõige viimasemal ajal ilmunud grammatika ei tea mainida muid, kus oleks öeldud, et eesti *t* (*d*) on küll dentaal, kuid *n* on palatoalveolaar (nähtus, mis on väga iseloomustav eesti keelele). Kooligrammatikaist palju halvemas seisukorras on igasugused hääleseade, ilulugemise ja kõnetehnika õpikud, kus eesti hääldust surutakse väevõimuga saksa, vene või itaalia foneetika reeglisse. Ainult eestlase põline keeleinstinkt on aidanud, et meie laval võib siiski kuulda üldiselt rahuldavat hääldust.

Ometi oleme häälikuõpetusteski teinud suuri edusamme eestipärasuse poole. K. A. Hermann'i ajal püüti veel sedavõrd tugevasti mahtuda saksa foneetika raamidesse, et sinna eb sobivat eesti *õ*-d peeti meie keelele ebakohaseks häälikuks, mida taheti ühiskeelest kõrvaldada. Sajandi algul tekkis *õ* ja üldse eesti häälduse kohta äge ajalehepoleemika, milles eestipärasus pidi alla jääma. Viimasedki eestipärasust pooldavad katsed naeris muigavalt välja Väandra kurtummade kooli direktor C. Hörschelmann õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamatus 1902 (lk. 37 jj.).

Võõrkeelte mõju kõrval kohtab eesti ühiskeele häälduses omade murrete mõju. Muidugi ei ole murde mõju niivõrd taunitav kui võõrkeele oma, kuid nagu püüame sõnavaraliselt ja keelevormidelt vältida lausa murdelisi jooni, nõnda pole põhjust anda vaba lakkamisvõimalust igasugustele lokaalsetele hääldusnähtustelegi. Kui kuulata Haapsalu, Kuressaare, Tallinna, Narva, Tartu või Võru linlaste ühiskeelt, siis märkab aina rea erijooni, millest võib kohe määrata vastava linlase päritolu. Kirde-Eesti haritlastel tuleb palju võidelda *ie*, *uo* ja *üö* vastu. Sageli on need diftongid nii tugevasti hääldussüsteemis sees, et mõni virulane tarvitab võõrastki keelt kõneldes *ie* ja *uo*. Teiseks kirde-eestlase tüüpiliseks hääldusveaks on murdeline vältus. Paljud läänlased ja saarlased ei ole võimelised *õ*-d hääldama, vaid tarvitavad selle asemel *ö*-d või *õ* ja *ö* vahelist häälikut. Kohati kuuleb neilt ka *ä* asemel *e* ja *ä* vahelist *ɛ*-d. Õige iseloomustav läänepoolsele ühiskeelele on järgsilpide vokaalide taandamine. Vokaale ei

hääldata küllalt korrektselt, vaid nende moodustamisel võetakse vastavaid organeid tegevusesse õige minimaalselt. Selle tõttu on vokaalidel peale põhikvaliteedi eriline õ-nüanss. Nagu kadaklik hääldus, nõnda eraldab läänemurdelinegi ühiskeel väga sageli pikad *ee, oo* ja *öö* lühikestest. Sama nähtust kohtab ka paljude lõuna-eestlaste juures. Viimaste üsna üldiseks eksimuseks ühiskeele vastu on vokaalharmonia säilitamine: *hädä, küläline, tulõn, kõnõlõma*, ja sõnalõpuliste *b, d, g* asendamine *p, t, k*-ga: *toop, toot* pro *toob, tood*. Peale nimetatu kuuleb ühiskeeles küllalt muidki murdelisusi, nagu *rõemus, heenad, oenas, hia, pia* ja muud.

Esitatuga on toodud silme ette olulisemad näited, mille poolest meie praegune ühiskeel ei ole häälduslikult küllalt ühtlane. Nimetatagu aga kohe siinkohal, et oleme siiski paremas seisukorras üldkeelise häälduse suhtes kui mitmed teised keeled. Meile on suurist keelist hästi tuntud prantsuse, inglise ja saksa standard-kujud. Õigupoolest on ainult kahel esimesel keelel olemas laiades ringkondades läbi löönud häälduskuju, mida taotleb iga haritlane. Saksa keelel on Bühnendeutsch suurelt osalt üksnes peokeel. Igapäevases kõnes segatakse seda murdejoontega. Õpetatakse ju eestigi koolides saksa keelt murdeliselt hääldama! Mõnel teisel kultuurkeelel, nagu rootsil ja itaalia, on lokaalsed hääldustüübid õigei elujõulised. — Välja arvatud lõuna-eestiline ala, kus murde mõju on tõhusam, on meil suuris joonis olemas küllaltki rahuldav üldhäälduslik tüüp, milles peale juba esitatud murdejoonte ja võõrkeelte mõju ei ole eriliselt palju vaieldavusi. Vaataksime edasi ükshaaval, mis küsimustes ei olda veel täiesti stabiliseerunud.

Oleme üldiselt jõudnud nõnda kaugele, et tänapäeva kooligrammatikagi ei pea enam häälikuid, mida tähistatakse *b, d, g*-ga, helilisteks eesti omis sõnuseks (*tuba, aga, oda*), vaid üksnes *k, p, t* nõrkadeks vasteteks. Et nad on viimastest veidi helilisemad, oleneb üldisest eesti keelele väga olulisest hääldusseadusest, mille järgi kvantiteet ja helilisus on pöördvõrdelised. Võõrsõnade *b, d, g* kohta ei olda aga täies üksmeeles. Praktikas arenenud traditsioon on niisugune, et ei tehta vahet oma- ja võõrsõnalise hääliku vahel. Järelikult hääldatakse *daam, baar, garaaž, stuudio, ood* — *taam, paar, karaaž* ja *stuuDio, ood*, (*B, D, G* on foneetiliselt märkimisviisis eesti nn. meediate tähistisi). Mõningad haritlased ning isegi keelemehed eelistavad aga võõrsõnades helilisuse säilitamist. Allakirjutanu ei leia millegagi põhjenduvat niisugust eritlust. Võetagu kas või sõna *oodide*, milles peaksime

siis kummagi *d* hääldama eri viisil: *oodide*. On võimatu arvata, et kahe väga lähedase häälikurühma lahushoidmine võiks kunagi teostuda, kui selleks oleks tahtlikku pindagi, sest eesti keeleinstinktile on helilisus äärmiselt kõrvaline küsimus. Meie *b*, *d*, *g* ja heliliste *b*, *d*, *g* eritlejaks ei ole aga peamiselt muud kui just helilisus. Et oleme siiski võimelised eritlema helitut *š-d* helilisest *ž-st*, oleneb hoopis muudest asjaoludest: need mõlemad häälikud on toodud laenuna meie häälikusüsteemi.

Eesti keelele ei ole küll algupärane häälik *f*, kuid praegu on ta siiski sedavõrd kodunenud, et ta sobib meie fonoloogilisse süsteemi. Ometi kuuleb siin-seal silbilõpulisel *f-i* asemel *hv-d*, mida teed on omal ajal reeglipäraselt käinud vanemad laenud (*krahv*, *ahv*). Seesugust *f-i* asendamist ei saa pidada muuks kui puudulikuks hääldusoskuseks. Teiselt poolt kohtab taas vastupidist tendentsi: *hv* asemele tuuakse kõikjale *f*: *afen*, *raffad*, *kafatu*. Korrektne hääldusnorm on praegusel hetkel see, et hoitaks lahus teineteisest *hv* ja *f*. Vahest aga jõuab juba tulev põlv teisele otsusele, sest *hv* muutumisel *f-ks* on kiiretempoline üld-eestiline tendents. *F-i* kohta mainitagu veel seda, et ta esineb üldiselt üksnes geminaadina, nagu *š-ki* erineb selles suhtes lähedalseisvast *s-st*. Seega on siis need kaks häälikut viidud samasse fonoloogilisse asendisse, mis on omane eesti *k*, *p*, *t-le*.

Konsonante alfabeedis edasi vaadeldes jõuab *h* juurde. Allakirjutanu on ette teadlik, et tema järgnev sõnavõtt ning seisukohad kutsuvad esile vastustusi. — Ükski häälduslik küsimus ei ole nõnda kaua ega pinevana püsinud päevakorral kui just sõnaalguline *h*. Kui hakata jälgima vanu grammatikaid ning tulla tänapäeva murdeuurimiseni, siis võib peaaegu aastakümneilt sedastada, kuidas *h* kadu läheb samm-sammult edasi. Praeguse sõnaalgulise *h* hääldamine murdeis piirdub Põhja-Eestis Pühalepa vallaga Hiiumaal. Kõige vanemalt Kihelkonna ja Reigi ümbruskonna põlvelt võib *h-d* ka veel kuulda. Veidi elujõulisem on ta Kuusalu neemedel. Lõuna-Eestis on *h-alaks* Setumaa ja Võrumaa. Viimasest maakonnast on Karula ja Urvaste lääneosa siiski *h-kaoline*. Seega ei ole *h* murdepäraselt tarvitajate protsent kuigi suur osa eesti keele kõnelejaist. Ühiskeeles on *h* olukord üsna keeruline. Siingi jätab kaugelt suurem osa *h* hääldamata. Vähem osa hääldab *h-d* kas korrektselt, s. o. kõigis nõutavais positsioones, või puudulikult, s. o. kord hääldades, kord hääldamata jättes. Et eestlaste suurele enamusele oli sõnaalguline *h* võõras juba möödunud sajandi algul, soovitas a. 1816 v. Luce „Beiträge'des“ *h* ärajätmist. Et aga hääldajagi pool oleks rahuldatud, esitati kreeka spiritus asper asendusmärgiks:

õbbone. Mainitud aastast alates on veel mitmele korrale kerkinud esile *h* kirjaviisist kirjutamata jätmine. On tähelepandav, et just kaks revolutsioonilist liikumist on selle küsimusega seotud, nimelt siirdumine apostlikku-õigeusku möödunud sajandi 40-ndail aastail ja Vene suur revolutsioon. Esimesed apostliku-õigeusu eestikeelsed kirikuraamatud on järjekindlalt *h*-ta. Vene revolutsiooni ajal oli kõige pahempoolsem element *h* vastu. Lõpuks on 1935. aastal Akadeemilise Emakeele Seltsi ringkonnis tõstetud üles *h* kirjutamise küsimus. Meie ülesandeks ei ole käsitleda *h* kirjutamist või kirjutamata jätmist, vaid lähemalt puudutada selle häädamist. *H*-küsimus ei oleks kindlasti pooltki nõnda aktuaalne, kui iseseisvuse algul poleks selle obligatoorne häädusnõue kerkinud esile soome keele ja soomlaste mõjul. Enne sõda oli *h*-tu tendents palju vastuvaidlematum. — *H* pooldamiseks tuuakse väitena *h*-tu keele ebakultuursust, leksikaalseid kokkusattuvusi, lõhet kirjapildi ning hääduse vahel ja ilunõuet. Kuidas võiks eesti keel olla sellepärast ebakultuursem, kui *h* jääb häädamata? On olemas vanugi kultuurkeeli, mis on aja jooksul sõnaalgulise või igasuguse *h* minetanud. Ainult inglise keeles on *h* häädumine haridusliku taseme mõõdupuuks. Sama mõõdupuuga ka eesti keelt mõõta oleks liiga riskantne. Teiseks ei ole kuigi suur nende sõnade arv, mis langeksid hääduslikult kokku, kui jätame *h* häädamata. Mitu korda enam kokkusattuvuse juhte on meil juba muidugi olemas ilma *h*-probleemita, ning ometi ei ole keel selle nähtuse all muutunud tarvituskõlbmatuks. Sageli korratakse *h* häädamata jätmise vastu mõtet, et eesti keelt tuleb häädada nõnda, nagu kirjutatakse. Kui *h*-d mitte häädada, eksitaks suuresti selle põhimõtte vastu. Tõeliselt on meie kirjutusviisi ja hääduse erinevused küllaltki suured. Kvantiteet, palatalisatsioon ja *k*, *p*, *t* (resp. *f*, *š*) geminaatsus või mõni teine tüüpiliselt eestiline häädusjoon ei leia kirjaviisis üldse tähistust. *H* ei saaks siis kuidagi lõhkuda niikuinii vaid suhteliselt õiget põhimõtet. Et iluküsimus peaks saama häädusnormi otsustajaks, on halb lähtekoht, sest kuskilt pole võtta objektiivset alust, millega võiks otsustada keele ilu üle. Mitmetes ühiskonnakihtides, muide Ülikooli filosoofiateaduskonna õppejõudude hulgas, ettevõetud spetsiaaluurimused on näidanud, et ka veendunud pooldajad pole võimelised korrektselt tarvitama sõnaalgulist *h*-d. Kui seda häälikut tahetakse enesele kunstlikult külge pookida, võidakse sattuda hääduse moonutamisele, mida võis alles hiljuti sedastada ühel hääduslikult heal teatrietendusel. Kogu ansambelis oli vaid üks naisnäitleja, kellel esines *h*. Selle *h* taha mattus

aga kogu muu hääldus. Lõpetades *h* käsitluse oleks vist kõige kohasem soovida, et ärgu sunnitagu meile väevõimuga kaela hääldusmoodust, mis on omane üksnes väikesele rahvaosale. Lastagu takistamatult edasi areneda keeles üldiselt maad võtnud hõnguse taandamise tendents, liiatigi et *h* hääldamise piirimail võib kõikjal konstateerida, kuidas *h* esinemise ala subistub üha koomale.

Muude eesti konsonantide kohta ei ole palju öelda. Mida on olnud olulist, on juba mainitud ülal sissejuhatavas osas. Kõrvale heites lausa murdelised jooned, mida on samuti juba puudutatud, tuleks vokaalidest peatuda *e*-, *o*- ja *ö*-alguliste diftongide *ea*, *eo*, *oa*, *oe*, *öa*, *öe* juures. Selle järgi, kustpoolt põlvneb kõneleja, võib näiteks sõnus *hea* ja *toad* kuulda kolmesugust hääldust: 1) *ia*, *tuad*; 2) *ea*, *toad* ja 3) *éa*, *tóad*, s. o. häälikutega, mis on *e* ja *i*, *o* ja *u*, resp. *ö* ja *ü* vahel. Keskkõrgete vokaalide kõrgemus on esitatud ühendites sedavõrd üldühiskeeleline, et meil on põhjust pidada soovitavaks üldnormiks just *e* ja *i* jne. vahelist hääldusviisi.

Pikal *üü*-l on murdeis kaks esindust. Pikk häälik võib säilida niisugusena või see on muutunud diftongiks *üi*. Ühiskeeles on saanud omasemaks viimane hääldusviis. Kuivõrd üldine on see traditsioon, osutab muide keeleõpetuski, kus *püü* ja *süü* kuuluvad *koi*-sõna kategooriasse, s. o. diftongide hulka.

Mitte ainult üksikhäälikute suhtes ei ole eesti ühiskeeles häälduslikke lünki, vaid ka mõnes üldhäälduslikus joones. Üks eesti keele sööti jäänud omapärasusi on palatalisatsioon. Murdeis on palatalisatsiooni pilt õigeigi kirju. On murdeid, kus seda üldse ei esine (Hiiumaa, kohati põhjarannik); teisel esineb palatalisatsiooni siis, kui *i* või *j* on kadunud või sellele lisaks ka siis, kui *i* või *j* järgneb. Selleski on erinevusi, mida palataliseeritakse. Lõuna-eestis võib palataliseeruda iga konsonant, kuid ühiskeeles ainult *d*, *t*, *s*, *n*, *r*, *l*. Murrete kirjusust ilmneb ka ühiskeeles. Siiski on meil välja kujunenud palatalisatsiooni üldtüüp, mida võib pidada standardseks. Selle järgi tuleks palatalisatsiooni tarvitada niihästi *i*, resp. *j* esinemise kui ka kao puhul (*hel'k*, *hel'gi*). Samal arvamisel on eesti keele õigekeelsuslikud sõnaraamatudki. Palatalisatsioonist lisatagu veel möödaminnes, et tema igakülgsete üksiktingimuste kohta ei ole meil küllaldast ülevaadet. Samuti on raske öelda, mis sõnus peale *i*- ~ *j*-reegli on ta esinemine üldühiskeelne (*tol'a*, *ul'a*, *kül'mad* jne.).

Erilist tähelepanu peaksime pöörama eesti keele kvantiteedile, vältusele. Peale lapi keele ei ole olemas teisi Euroopa keeli,

kus kvantiteedi olud oleksid kujunenud nõnda komplitseerituks nagu eestis. Enamiku indo-euroopa keelte lihtsa reegli asemel: lühike vokaal + pikk konsonant, või pikk vokaal + lühike konsonant, on meil foneetika käsitluses 9 erilist vokaali- ja samapalju konsonandivälde, mis võivad omavahel liituda igasugusteks ühenditeks. Harilikus kooli-häälikuõpetuses oleme harjunud nägema vaid kolme välte astet: lühikest, pikka ja ülipikka, sest fonoloogiliselt või funktsiooni seisukohalt pole vaja peenemat eritlemist. Siinkohal viidatagu eriti ühele kvantiteedi joonele, mis on täiesti üldkeeleline. Kui esimene silp on lühike või pikk (s. o. ei ole ülipikk), siis pikeneb teise silbi vokaal poolpikaks: *tulè, tulède, saadàd, annàd*. See teise silbi poolpikk vokaal on muide heaks häälduskriteeriumiks, mille kaudu võib kohe eritleda muulase eestlasest. Muidu kõige korrektsematki eesti keelt kõneleja teise emakeelega isik ei saa naljalt tabada seda hääldusvõtet. Kui jälgida luule ettekannet või laulu, siis võib aga aina sedastada, kui vähe tähelepanu pööratakse teisele poolpikale silbile värsimöödus ja sellega asetatakse vastuollu tõelised pikkussuhted.

Lõpuks puudutatagu eesti sõnade algu ja lõppu. Saksa keelele on iseloomustuseks sõnade järsk üksteisest eritlemine. Kui sõna algab vokaaliga, siis hääldatakse selle ette umbes meie lõuna-eestilise kõrisõlme sulghääliku sarnane väikese häälduskatkena kuulduv eelhäälik: *'aber, 'oder*. Haritlaste keeles on niisugune sõnade järsk algus väga levimas. Eesti keelele on aga omane just vastupidine olukord — lausk algus või liaison. Kui eelmine sõna lõpeb konsonandiga ja järgmine algab vokaaliga, siis peavad sõnad sedavõrd ühte sulama, et eelmise lõppkonsonant muutub geminaadiks, mille teine osis kandub järgneva vokaali ette. Lauseid *ei ole, mul on, kas oli* häälduvad järelikult *ei_jole, mul_lon, kas_soli*.

Seega eesti ühiskeele praeguse hääldustaseme vaatlust lõpetades rõhutatagu veel kord, et võime röömustudes sedastada küllaltki ühtlase häälduse olemasolu, mille peamiseks häirijaks on suur saksa keele mõju linlaste keeles ja mitmesuguseid murdejooni. Nii üks kui teine ebasoovitavus on aga kindlas taandumuses. On siis usutav, et jõuame üha lähemale standardiseerunud hääldusele. Ometi peaksid kool, teater ja muud ühishääldust mõjustavad tegurid olema praegusest teadlikumad selle kohta, missuguseid ebasoovitavusi tuleks eriti vältida ja missuguseid puhteestilisi jooni esile tõsta. Et meil on ametlikult fikseeritud keele morfoloogiline külg ning suurelt osalt sõnavaragi, kas poleks siis põhjust määrata juba nüüd kindlaks

ka nõutav standard-häaldus. Seda võiks eriti nõuda näiteks *b*, *d*, *g* helilisuse, sõnaalgulise *h* ja palatalisatsiooni kohta. Allakirjutanu on siiski arvamisel, et häalduse lõplik fikseerimine on praegu hädaohtlik, sest mõnigi muidu loomulikku rada iseenesest stabiliseeruv nähtus võiks sattuda reeglīga vastuollu. Vahest aasta 25—30 pärast on standardse häalduse ametlik fikseerimine ajakohane. Kõik tunnusmärgid osutavad sellele, et ilma ametliku abitagi jõuame välja soovitud sihile.

Paul Ariste.

EESTI KÄNNUST VÕRSUNUD AADLIMEES.

Tartu Ülikooli kuraatori, kindral Gustav von Craffström'i päritolu ja tegevus (1784—1854).

2

P i r o g o v, kes ühe duelli varjamise pärast sattus Cr-ga varsti vastuollu, tunnistab siiski, et uus kuraator, kes oli kondiüidini rindemees, ei osutunud kuraatorina aga üldiselt mitte halvaks inimeseks; oleks võinud olla palju halvem, tulles ratsahobuselt kuraatorikohale. Kuid ta oli alalise pilke aluseks humoristlikkude anekdootide näol, mis tema arvel välja mõeldi üliõpilaste ja osalt professoritegi poolt. Cr-i maailmavaate kohta aga tähendab Pirogov, et see oli võimatu. Teadus tema arvates võis olla kolme liiki: kasulik teatava astmeni; kahjulik ning koguni väga kahjulik, kui seda mitte pidurdada; ja kolmandaks sallitav või koguni vältimatu jõukate inimeste lõbustamiseks ning aja veetmiseks¹³).

B e i s e iseloomustab Craffströmi kui praktilise taibuga, suure inimesetundmisega, murdmatu tahtejõuga ja riigi huvides koguni liiga kokkuhoidlikult summadega ümberkäivat isikut. Beise otsustuse järgi kujutavat ta Tartu kohta tüüpi minister Uvarovi ajast, kes olevat olnud ainus mõeldav ja talutav esindaja monarhi huvides¹⁴).

Et Craffström siiski oli suure kohanemisvõimega ja aastate jooksul omandas vajalisel määral ka kirjandusliku kriitika ja maitse meelt, tõendab tema suhtumine balti-saksa vaimutegelase Viktor Hehn'i töödese. Ajaloolane Th. S c h i e m a n n, Hehni biograaf, märgib seda suhtumist, mis ilmnes Craffströmi poolt, kui Hehn oli avaldanud 1843. a. vaimuka kirjutise „Zur Charak-

13) P i r o g o v, op. cit., lk. 471—472.

14) B e i s e, op. cit., lk. 11.

teristik der Römer“, järgmiselt: „Kuraator Craffström kirjutas talle (Hehnile) oma barbaarses saksa keeles: „Ma pean seda programmi (kirjutist) paremaks, mis minu valitsemise ajal üldse on kirjutatud“¹⁵⁾.

Theodor Schiemann koguni kaitseb Cr-i etteheidete eest. Ta ütleb, et kui ülikoolil olid (Nikolai I aegu) rasked ajad, siis ei ole selles Cr. süüdi. Tõepoolest sõltus see üldisest süsteemist, sest 1848. a. rahutuste tagajärjel Lääne-Euroopas pandi Venemaal maksma karmid korraldused vaba mõtte allasurumiseks. Juulis 1849 korraldati ootamatult revisjon Tartu raamatukauplustes ja korjati ära 1150 raamatut, mis osalt olid keelatud, osalt leiti olevat kahtlased. Kuni asja selgitamiseni suleti kõik raamatukauplused politsei poolt, mis ülikoolilinna vaimsele elule oli igatahes tugevaks hoobiks. Juba mais 1849 piirati Tartu üliõpilaste arvu (nagu teisteski Vene ülikoolides) 300-le. Kuid õppevabadus jäi ja nähtavasti kuraatori ei kontrollinud seda kuigi palju. Sest Schiemann ütleb: „Ka oli Craffström kõige oma harimatuse ja piiratud juures siiski heatahtlik aumees, kes tahtlikult ei talitanud ebaõiglaselt“¹⁶⁾.

Craffströmi Tartu kaasaegne Friedrich Bidder iseloomustab oma elumälestistes Cr-i samuti üsna heatahtlikult ja asjalikult, sest ta ei pane mitte Cr-i süüks ta 18 valitsusaasta tegevust, vaid ta kohalemäärajate süüks. Bidderi arvates ei võinud palju nõuda harimatult, teaduslikele ülesandele täiesti võõralt, ainult oma toreda kujuga silmapaistvalt ja seni vaid kaardiväerügementide komandamisega äraproovitud sõdurilt. Kuid siiski oli Bidderi arvates Cr. „mees ebatavaliselt terava, loomuliku, pikaajalise kogemusega harjutatud mõistusega, kes oskas talle täiesti uusi ülesandeid üsna pea õigesti lahendada ja isikute ning olukordade üle tihti üllatavalt hästi otsustas... Ta tundis ülespoole üksnes tingimatut sõnakuulmist, nõudis sama oma allujailt, kuid võttis kuulda ka vastuväitlusi, mis talle nelja silma all tehti, ei tahtnud aga kannatada enda kõrval mingit nõupidamisvõimu, mingit ametlikult õigustatud arvamisaavaldust ja asus seetõttu ülikooli võimudega alalises tülis.“

Bidderi arvates tõi Cr. korra ülikooli instantsidesse, mis kuraatorite kauase eemaloleku tagajärjel Tartust olid muutunud isevalitsuslikuks ja liiga autonoomseks, samuti distsipliini ja asjaajamise alal lodevaks. Kuid vahendid, mida Cr. tarvitas asjaajamise kordaseadmiseks, ei leia Bidderi poolehoidu, samuti ku-

¹⁵⁾ Th. Schiemann, Viktor Hehn. Ein Lebensbild. Stuttgart 1894, lk. 113.

¹⁶⁾ Th. Schiemann, op. cit., lk. 138.

raatori esialgsed korraldused üliõpilaste koosviibimiste kaotamiseks ja ettekirjutatud mundri kandmiseks, mis äratasid pahameelt õppejõudude ja üliõpilaste keskel ja tegid Cr-i naljakujuks. Kuraatori auahnus avaldus kokkuhoiu-süsteemis, mistõttu mõnedki vakantsed kohad seisis kaua täitmata. Kõigest hoolimata on Bidder veendumusel, et Cr-i kuratoorium oli mõneski suhtes hea ülikoolile ja õppekonnale¹⁷⁾. Võiks siin veel tähendada, et Cr. sai hästi läbi paljude kaasaegsete vaimukamate esindajatega Tartus; nende hulka kuulusid ka Bidder, Hehn, Neue jne.

Tartu ülikooli raamatukogu omaaegse raamatukoguhoidja Emil Anders'i mälestistes on pühendatud mõned leheküljed ka Craffströmile. Neis mälestistes Cr-i isik joonestub küll valjuna ja pedantsuseni kordaarmastavana, kuid siiski õiglasena¹⁸⁾.

Vihasemaid iseloomustusi, mis on kunagi antud Craffströmi kohta, on kahtlemata ülikooli omaaegse professori Eduard Osenbrüggen'i oma. Osenbrüggen teatavasti oli 1851. a-l venestamise ja politseirežiimi ohvreid, milles aga polnud Cr. süüdi. Kibestunud sellest sündmusest, kirjeldab O. paar aastat hiljem ilmunud raamatus Cr-i päris hirmuäratava satraabina. „Tugevaim löök tabas ülikooli kindralleitnant Jestav Borissovitsh Kraffströmi nimetamise näol kuraatoriks“, — nii algab ta uut lõiget. Et Osenbrüggeni kinnivõtt langes 1851. a., siis muidugi ütleb ta, et Uvarovi ametis olles oli Cr-i vandalism siiski veel paralüüsitud. Vastandina kõikidele teistele autoritele, kes Cr-i tegevusega just algusajal rahulolematust avaldavad, leiab O., et oma viimaseil aastail, kui Cr. tegelikult ikka rohkem oli tagasi tõmbunud, oli ta mingi pahede keskendus. Nagu öeldud, oli O. areteerimine puhtalt politsei töö, ning isegi asjaolu, et Cr. käis O-i äia juures Tartus peale kinnivõtmist kahetsust avaldamas, on O-i silmis suur kuritegu. Ei ole siis ime, et O. esitab Cr-i hunnidekindralina, orjana ülemuste ja türannina alamate ees. Meil ei ole põhjust pikemalt esitada O-i mõtteavaldisi, mis koosnevad Cr-i väljanaermisest ta puuduliku saksa keele pärast, anekdootidest ja teistest sellesarnastest asjadest¹⁹⁾. Arvatavasti O. kirjutas oma tigidad read, kus ta nendele paljudele professoritele, kes olid väga sõbralikus läbikäimises kuraatoriga, mürgiseid

17) R. v. Engelhardt, Die Deutsche Universität Dorpat in ihrer geistesgeschichtlichen Bedeutung, Reval 1933, lk. 86—88.

18) Fr. Bienemann, Altlivländische Erinnerungen, Reval 1911, lk. 151—154.

19) Eduard Osenbrüggen, Nordische Bilder, Leipzig 1853, lk. 218—242.

märkusi teeb, kättemaksu-ihaga ja tundmisel, et kuraator neid ise loeb. See võiski nii sattuda.

Ebaasjalikult vali, väga vihane on ka A. v. T o b i e n i otsus Cr-i kohta. Tema järgi oli uus kuraator täiesti harimata inimene, Tartu üliõpilaskonnast vabameelse vaimu väljaajamiseks koha peale komandeeritud kindral, ühtlasi Nikolai I valitsusaega iseloomustava vaimutu bürokratismi tüüpiline esindaja. Ta polevat osanud vahet teha ülikooli ja kasarmu vahel jne.²⁰⁾

Et Craffströmi süüdistamised süsteemi pärast, mida ta p i d i Tartus esindama, on sagedasti ühekülgsed ja põhjendamatud, seda tõendavad nendesamade kuraatorit ägedasti kiruvate autorite kirjeldused teisal. Näit. leiab Th. N e a n d e r, et Cr. oli vaid vana harimata sõdur, kes oma kuratooriumi kui kindluskomandot võttis. Teisal ta aga tsiteerib Julius Eckard'it, kes leiab, et just aastaile, mil Cr. oli kuraatoriks, langeb rea silmapaistvate professorite kutsumine Tartu ülikooli õppejõududeks; teaduslikud nõuded kasvavad, üksikute teadusalade tööd ja saavutised on suuremad (Bunge, Bidder, Reichert, Struve, Mädler, Pirogov, Kämptz, Schmidt jt.), teoloogia-teaduskonna mõju kogu maale kasvab jne.²¹⁾

Teiste balti-saksa ajaloolaste eeskujul peab ka H. S e m e l Craffströmi tööriistaks Uvarovi käes põhimõtte järgi: „käsku täita ja suud pidada!“²²⁾. Ja Ilmar T õ n i s s o n kirjeldab Craffströmi iseloomu, nähtavasti teiste autorite arvamuse kohaselt, üsna lühidalt, leides uut kuraatorit kehastavat ainult Tartu ülikooli bürokratiseeritud reaktsiooni-ajastut, ja märkides, et tema ajal saavad valjud paragrahvid tegelikuks²³⁾. Teisal on temagi sunnitud tunnistama, et aeg oli „kuraatorile näidanud, et ülikooli siiski ei saa kasarmureeglite kohaselt rivistada“ ja et sisuliselt pakteeris kuraator koguni korporatsioonidega²⁴⁾.

20) A. v. T o b i e n, Die Livländische Ritterschaft in ihrem Verhältnis zum Zarismus und russischen Nationalismus, Riga 1925, lk. 319.

21) (Th. N e a n d e r), Die Deutsche Universität Dorpat im Lichte der Geschichte und der Gegenwart, Leipzig 1882, lk. 42—45; Craffströmi suhtumisest korporatsioonidesse ja kuramaalaste ballist vt. sama autor, lk. 76—77 jj. Omajagu objektiivsema, kuigi mitte tendentsivaba pildi Cr-i tegevusest annab A. v. G e r n e t, Die im Jahre 1802 eröffnete Universität Dorpat und die Wandlungen in ihrer Verfassung, Reval 1902, lk. 63—75.

22) H. S e m e l, Die Universität Dorpat (1802—1918). Skizzen zu ihrer Geschichte. Tartu 1918, lk. 27 jj.

23) I. T õ n i s s o n, Üliõpilaskond Tartu saksa ülikoolis 1802—1889, J. V a s a r a toimetatud koguteoses „Tartu üliõpilaskonna ajalugu“, Tartu 1932, lk. 35, 39.

24) I. T õ n i s s o n, op. cit., lk. 46.

Fr. v. Brackel oma mälestistes ütleb Craffströmi kohta, et ta oli korralik valitseja ning hea eksertsiiirmeister ja seetõttu Nikolai I leidis ta eriti kohase olevat professoreid, üliõpilasi, õpetajaid ja õpilasi mundriga harjutama ja nii palju kui võimalik sõjaväeliselt drillima. Cr. olnud väga pikk mees, alamohvitserinatuur, mitte rumal, kuid brutaalne ja kuni ekstsessideni teadmisteta²⁵⁾).

On huvitav, et Craffströmi eelkäija Pahlen oli samuti vaid sõdur, piiratud vaimuga ja ainult sõnakuulelik keisri teener; tema tegevus on igatahes märgatavalt viletsam Craffströmi omast; siiski viimane saavutab halva kuulsuse, Pahlenit aga arvustab ainult Buchholtz valjemini²⁶⁾. Cr-i ebapopulaarsuse põhjendasid ühelt poolt asjaolu, et ta oli Uvarovi vihatud poliitika täitja koha peal, teiseks tema päritolu; tema vaimsed omadused etendasid siinjuures meeoleolu tekkimisel nähtavasti teisejärgulist osa.

Nikolai I aegne koolipoliitika rahvakoolide arendamise suhtes näitas Eesti- ja Liivimaal vähest edu, kesk- ja ülikooli suhtes ilmnis aga siin esmakordne järjekindlam venestamiskatse, kusjuures algatajaks oli haridusminister krahv S. Uvarov, kes tahtis sulgeda isegi Tartu ülikooli usuteadus-fakulteeti ning selle asemel pastorite ettevalmistamiseks asutada erilist seminari, kuid balti-sakslaste vastutöötamisel ei teostunud see kavatsus. Kuigi venestuslaine ei ulatunud väga sügavale, tehti kohalike sakslaste poolt üldist häiret. Põhjusi vastuoludeks andsid muidugi ka konfliktid haridusministri ja endise rektori Ulmann'i vahel, mis lõppesid viimase ja prof. F. G. Bunge tagandamisega, samuti kolme välismaalasest professori vabatahtliku lahkumisega Tartust. Teatavat ja mitte just väikest osa selles konfliktis tuli etendada ka kuraator Craffströmil.

Craffströmi tegevus kuraatorina lahendub meile kõige lihtsamalt ja arusaadavamalt, kui teame, et ta kuulekalt püüdis täita ainult Nikolai I ja krahv Uvarovi venestuspoliitilisi sihte sõjaväelase lihtsameelsuse ja otsekoheusega, rõhutades oma korraarmastust ja valju täpsust sõjaväelise distsipliini teostamisega. Uvarovi ja Cr-i kavatsused teostusid ainult üsna väikeses ulatuses, ja Cr-i surmaga — on õigesti öeldud — kaob Tartus ka Nikolai-aegne valitsussüsteem hariduse alal²⁷⁾.

25) Balt. Mntschr. LVI (1903), lk. 434—435.

26) A. Buchholtz, Geschichte der Rigaschen Familie Schwartz, Berlin 1921, lk. 226.

27) E. V. Петухов, Императорский... Дерптский Университетъ I, Tartu 1902, lk. 356 jt.; Engelhardt, op. cit., lk. 89.

Selle venestamispoliitika tuntumad episoodid on nn. „Ulmanni afäär“ 1842. a. Pole põhjust seda „afääri“ siin käsitleda lähemalt, sest et see on üldiselt tuntud. Lahkuva rektorina sai Ulmann üliõpilastelt kingituse, seejuures peeti kõnesid jne., mis Uvarovile salaja (mitte Cr-i poolt) teatavaks tehti, kes kohe käskis kuraatoril alustada valju juurdlust. Tagajärg oli, et Craffström sai valju noomituse (nii kannatas venestamispoliitika edustaja koha peal ise ta all), Ulmann vallandati professori kohalt ja saadeti Tartust välja, uus rektor Volkmann pidi oma ameti maha panema, professor Bunge viidi üle Kaazani ülikooli; üliõpilased aga jäid karistamata. Samuti pidid lahkuma kaudses ühenduses asjaga Tartust professorid von Madai ja Preller. Loo üheks kaudseks tagajärjeks oli ka teoloogia-teaduskonna likvideerimise kavatsus. Muidugi oli viie tublide õpetajatena tuntud professori kaotus ülikoolile suureks aadrilaskmiseks, kuid Craffström oli siin süüta, kuigi teda hiljem süüdistati.

Ka ülikooli õppejõudude Viktor Hehn'i, kellega Cr-1 oli väga sõbralik vahekord ja keda ta püüdis oma kaitse alla võtta, ja professor Eduard Osenbrüggeni vangistamisel 1851. a. ning Tartust väljasaatmisel polnud Cr. tegev, vaid kurikuulus kolmas osakond ²⁸⁾).

Et Craffström koguni siis tasakaalu ja objektiivsust ei kaotanud, kui talle teiste kaudu ametialaliselt sekeldusi tõusis, tõendavad tema kirjad Riia gümnaasiumi direktorile dr. C. E. Napiersky'le 1839. a., mis muu seas tema puudulikku saksa keele oskust hästi ilmutavad ²⁹⁾. Kuraatori endine kantseleidirektor Theodor Winter, kes mingil viisil oli sattunud Uvarovi viha alla ja üle viidud Riiga, kubermanguvalitsuse teenistusse valitsusnõunikuna, oli teinud ühest haridusministri salajasest ettekandest Nikolai I-le, mille keiser oli kinnitanud ja mis oli täitmiseks saadetud kuraatorile Tartu, salaja ärakirja. Ettekanne puudutas nimelt gümnaasiumide ja ülikooli õppekeele küsimust tulevikus, eriti Miitavi gümnaasiumi venestamist. Winteri kaasabil avaldas selle ettekande Augsburgi „Allgemeine Zeitung“, mis tekitas pahameelt nii nendes ringides, kes soovisid saksa keele seniste õiguste puutumatumust, kui ka valitsuse ringkondades, kes nägid kaarte paljastatavat. Nikolai I käsul areteeriti Winter ja toodi ülekuulamiseks Peterburi, kus ta kinni istus Peter-Pauli kindluses. Ülekuulamisel avaldas Winter, et ta ärakirja sisu oli tea-

²⁸⁾ Petuhhov, I, lk. 570 jt.; Engelhardt, lk. 90—104; (Buchholtz), Fünfzig Jahre..., lk. 21—42.

²⁹⁾ Avaldatud A. Buchholtz'i teoses „Fünfzig Jahre Russischer Verwaltung“, lk. 25—29.

tavaks teinud ka Napiersky'le ja veel ühele isikule. Sel puhul kirjutabki Craffström oma sõbralikud kirjad N-le, kes püüdis end kuraatori ees vabandada. Nende kirjade stiililiste ja grammatiliste eksimuste abil püüab Buchholtz küll naeruvääristada kuraatorit ja tõestada tema harimatust, meile nad esijoones aga tõendavad ka Cr-i heasüdamlust.

Nagu eelnevas nägime, polnud Craffströmi positsioon Balti mail mitte kerge. Tasse suhtus vaenlikult väga võimas maa ülimuslik balti-saksa ringkond, ülikooli saksa soost õppejõudude ja üliõpilaste enamik, keskkoolide paljud õppejõud, isegi kindralkuberner. Uvarovi poliitika täitja koha peal polnud nii siis kerge olla! Craffströmi-aegset olukorda, õieti haridusministri korralduste mõju koha peal saatis Nikolai I uurima 1839. a. isegi Peterburi õpekonna kuraatori vürst G. Volkonski, ent selle revisjoni tulemused igatahes olid Cr-le soodsad. Kuid aastatega muutub Cr. siiski tagasihoidlikuks, korporatsioonidegi suhtes võtab ta esialgse vaenu asemele lepliku sallivusvahekorra ja lõpuks kaitses nende olemasolu keskvalitsuse ees. Tema poolt ettevõetud muudatused ülikooli õppekeele, tegevuse ja majandusliku seisundi suhtes ei osutunud lõpptulemuses siiski halvaks, nagu seda ollakse üldiselt sunnitud tunnistama, kuigi sageli vastu tahtmist. Et ta korrarikumiste ja duellide vastu võitles, ei või talle kui kuraatorile süüks heita. Cr-i kohta tsirkuleerinud kuulujutud ja anekdoodid (osalt ka altkäemaksude võtmise kohta) valdavas enamikus on ainult väljamõeldised, ülejäänud on karikeeritud liialduseni.

Craffström tahtis, et tema õppekond oleks oma tähtsuselt esimene Vene riigis, ja nii see jäigi tõepoolest tema aegu. Seejärest hoolimata Uvarovi poliitika soojast pooldamisest, ta ikkagi püüdis alal hoida Tartu ülikooli läänekultuurilist põhijoont. Seejuures säilitas Uvarov Craffströmi vastu kuni oma lahkumiseni (1849. a.) ministri kohalt suure usalduse; 1838. a. oli Uvarovil kavatsus koguni lasta Cr-i nimetada Tartu sõjakuberneriks, et tõsta üliõpilaste distsipliini ning vabastada kuraator kindralkubernereri v. d. Pahleni mõjuvalla alt, kes oli Cr-ga suures vastuolus³⁰⁾.

Kui 1850. a., nii siis peale Uvarovi lahkumist, Craffström esitas palve tervislikel põhjusil teda lubada oma kohalt lahkuda, on tal Peterburis ka uue ministri Širinski-Šihmatov'i (1850—1853) ja selle järglasegi Norov'i juures sedavõrd suur usaldus, et

30) Petuhhov, I, lk. 354; Engelhardt, lk. 88—89.

teda palutakse palve tagasi võtta, ja niiviisi viibis Craffström oma kohal surmani, 1854. a. ³¹).

Kahtlemata polnud Craffströmi seisukoht sugugi kadedusväärne, sest koguni oma otseseil ametialalisil kokkupuuteil õppekonna koolielu juhtidega Tallinnas, Riias ja Kuramaal sai talle tihti varjatult osaks õelat suhtumist. See aga ei kohutanud teda ega muutnud ka tema iseloomu variserlikuks. Ta ei kartnud vastuolu kindralkuberneriiga, kuid seejuures ei olnud ta teiselt poolt nendegi vastu, kellest ta teadis, et nad teda ei salli, asjatult noriv. Nii valitses kaunis ebasõbralik suhe tolelaegse Eestimaa kubermangu koolidirektori parun Wilhelm von Rossillon'i ja Cr-i vahel. Seda hinnatavam on Rossillon'i märkus, et ta oli üllatatud kuraatori asjalikust käitumisest tema suhtes, näit. kui ta täitis direktori poolt esitatud palve kinnitada keegi Rossillon'i kaitsealuseist kooliõpetajaks ³²).

Craffström jäi vallaliseks, vanapoisiks, kes oma suures, hiljem pidulikumaks ümberehitatud ametikorteris siiski just üksildust ei harrastanud, vaid meeeldi läbi käis professorite ja muu Tartu seltskonnaga, üliõpilaste ja teistel koosviibimistel kavalerialikult ja sõjamehelikult tantsis ja oma kõrge ning uhke kujuga igati välja paistis. Jutuvestlejana oli ta nähtavasti õige osav, ja tuntud olid professorite ja teiste Tartu tegelaste poolt elavalt külastatud sagedased teeõhtud tema juures. Suured vastuvõtud korraldati kuraatori poolt lihavõttepühade aegu. Üldse elas kindral omaviisi mugavalt ja ei tahtnud asjata teistegi mugavust rikkuda. Oma tegevuse viimseil aastail kannatas ta järjest suureneva haiguse all, mille tõttu ta näit. ainult osaliselt sai kaasa teha ülikooli 50-aastase kestuse pidustusi 1852. a. Oma 50-aastast teenistusjuubelit 1850. a. pidas aga kindral, kes paar kuud enne seda oli edutatud jalaväe täiskindraliks, üsna pidulikult, nagu nähtub ka „Inlandi“ sellekohastest kirjeldustest ³³).

Surm tabas teda järsku, ametlikult märgiti põhjusena südame-rabandust. Veel eelmisel päeval täitis ta oma teenistuskohuseid.

Craffströmi surma puhul on teda Baltimail unustatud pea täielikult mälestamast. Küll lubab „Inland“, mis oma 13. septembri 1854. a. numbris (nr. 37, lk. 609—610) esimesel leheküljel teatab kuraatori surmast 7. septembri hommikul kella 3 ja 4 vahel

³¹) Petuhhov, I, lk. 355; Engelhardt, lk. 105.

³²) Wilhelm v. Wrangell, Baron Wilhelm v. Rossillon. Ein Lebensbild. Tartu 1934, lk. 125.

³³) (Th. Beise), Die Kaiserliche Universität Dorpat während der ersten fünfzig Jahre ihres Bestehens und Wirkens. Denkschrift zum Jubelfeste am 12ten und 13ten December 1852, Dorpat 1852, lk. 115 jj, eriti lk. 159; Inland 1850, nr. 36, ja 1851, nr. 5 ja 24.

ja toob korraldusi ta matmiseks, hiljem pikemalt peatuda kadunu elul ja tegevusel, kuid lubadus jääb lunastamata, seevastu leiame aga sama ajakirja s. a. 27. septembri numbris (nr. 39, lk. 649—652) pika kirjelduse matustest endist, mis toimusid suure pidulikkusega. Ka sel ajal Tartus ilmuv „Dörptsche Zeitung“ 8. septembrist 1854 (nr. 106) mainib ainult paari reaga Cr-i ootamatut surma eelmise päeva hommikul ja ta teenistusaja pikkust Tartus. Ühes sama lehe järgnevas numbris leiame veel ainult kuiva märkuse, et kuraator on kustutatud armee nimestikest (24. IX 1854, nr. 113).

Pikemalt on hinnanud kindrali tegevust „Moskvitjanin“ (1854, V, osa V, lk. 117—118) ja „Severnaja Ptšela“ (1854, nr. 204)³⁴), üldiselt on ta aga ka surmas maha vaikitud, mis muidugi arusaadav balti-sakslaste poolt, kes tema vastu sooje tundeid ei võinud omada.

Kuraatori matus toimus suure pidulikkuse ja sõjaväeliste aavadustega.

Reedel, 10. septembril, kell 7 õhtul oli pidulik kirstupanek ülikooli ja koolide esindajate osavõtul, kus ülikooli professor dr. Christiani oma sõnad ütles. Järgmise päeva hommikul oli uus leina-aktus matuseks Balti kindralkuberneri poolt Riias Tartu saadetud erilise leinadelegatsiooni osavõtul, kus kõnelesid Liivimaa kubermangu koolide ja veterinaarkooli direktorid. 13. septembri õhtul viidi surnud kuraatori maised jäänused tõrvikkäigus Jaani kirikusse, kus järgmisel päeval, 14. septembril, toimus matus. Selleks talituseks oli trükist ilmunud eriline leinapidustuste programm. Rahvast, tähtsamat ja lihtsamat, oli kõikjal palju, professorid, üliõpilased, õpetajad ja õpilased olid kohal, ei puudunud ka sõjaväeosad pasunakooriga. Kõnelesid professor Christiani ja ülikooli rektor Haffner. Matuserongkäigu eel ratsutasid kaks rida sandarmeid, leinamarssaliks oli professor dr. Bunge; kadunu hobune, aumärgid, ordenid jne. jne. olid piinlikus järjestuses, professorite veetuna ja kantuna, kel polnud kuraatori elu ajal ta vastu vist erilisi sõprustundeid. Olid kohal ka linnavõimude ja gildide esindajad. Pealtvaatajaid oli nii palju, et sõna tõsisel mõttes terve Tartu oli tänavail. Leinapaugud lõpetasid selle matuse³⁵). Vaevalt võib oletada, tundes meelelaadi, mis ülikoolis valitses Craffströmi vastu, et siin on millegi muuga tegemist kui ametliku etiketiga; tõsisel leina võis tunda vast mõni üksik selle poissmehest kuraatori õhtuste teejoomiskaaslaste hulgast.

1855. a. aprilli lõpul ja mai algul müüdi enampakkumise teel Tartu Maakohtu ruumes surnud kuraatori väga väärtuslik raamatukogu ja kaartidekogu (Inland 1855, nr. 22, lk. 352). Meil ei tule sellest veel järeldada, et Craffström oli suur bibliofiil, vaid talle kui kuraatorile saatsid tavaliselt ülikooli ja koolide õppejõud oma teoseid ilusais köiteis, mis kahtlemata pidid moodustama suurema osa ta raamatukogust.

34) Vt. Russki Biografitšeski Slovar, K n a p p e etc., S. Prb. 1903, lk. 417.

35) Inland 1854, nr. 37, lk. 609—610, ja nr. 39, lk. 648—652.

Kui Craffström Tartus 7. septembril suri, siis otseste pärijate puudumisel (tema poolt ei olnud eluajal tehtud mingit otsest korraldust või testamenti oma surma puhuks) langes ta varandus kaugemaile sugulasile. Pärandi tunnustamise puhul sugulasile tekkis aga kohtuskäimisi³⁶). Asja arutasid Liivimaa Õuekohus, Tartu Maakohus, Valitsev Senat ja teisedki asutised. Pärandid nõudsid Liivimaa Õuekohtu kaudu endale: 1) kõrtsmiku lesk Marri Johannsohn, sünd. Mööriing, ja talunikud Carl Friedrich Saks (Sax) ja Heinrich Johann Saks; 2) voorimehe lesk Luise Malström, sünd. Saks, ja selle vend Heinrich Saks koos naiseaga; 3) köster Cornelius Jacobsohn oma tütarde Elisabeth Redien'i, sünd. Jacobsohn, ja Anna Maria ja Catharine Emilie Jakobsohn'i nimel; 4) lesk Stina Charlottow, sünd. Saks, ja 5) Johann Wildenberg. Juhtumil, kui need sugulased ei oleks osutunud pärimisõigustatuks, esinesid pärandinõudmisega veel 6) Tartu linn poole varanduse peale ja 7) Liivimaa ülemfiskaali asetäitja kroonu, Tartu ülikooli ning õppekonna koolide nimel. Maria Johannsohni tõendusel oli tema ema Lena Saks Craffströmi ema Anna Kraffströmi (või Graffströmi) õde, Carl Friedrich ja Heinrich Johann Saks'i isad aga Cr-i ema vennad. Seega olid nad surnuga 4-ndas astmes kõrvalsuguluses. Ka sugukonnatabel esitab selle kohta. Cr-i ema vanemad olid keegi Johann ja Solametsa Mikle tütar Marri Pitsalust (abielutunnistus 8. maist 1754; neile sündis poeg Jahn 31. XII 1755 ja tütar Anna — C-ri ema — 24. augustil 1760, tütar Lena 15. veebruaril 1758. Lena abiellus Heinrich Johann Mööriing'iga 14. nov. 1781. Neile sündis tütar Maria Dorothea 1. nov. 1785 jne.).

Teenistuslehes mainiti Cr-i pärinevaks Liivimaa kubermangu aadlist. Kohtus ei teadnud sugulased määrata kindrali sünni ega ka ta vanemate, obristleitnant Bernhard Graffströmi ja ta naise Anna abiellumispaika.

Kohtus tõendas tunnistaja lesk Eva Ehrmann, et Bernhard Graffström ja Anna Saks olid abielus ning sellest abielust vör-

36) ERKA, TrtÜA, Acta des Conseils und Directoriums... betreffend Gustav Craffström, lk. 141—232. Kunstnik A. Laikmaa teatel oli Virtsus XIX sajandi lõpul surnud kuraatorist ja selle pärandist mälestus elav. Tartu Peetri koguduse õpetaja J. Treumanni andmed kinnitavad sedasama. Et J. Treumanni isa oli omal ajal Hanila kiriku köstriks, millises kihelkonnas elas enamik pärandisaaajaid talupoegi, on J. Treumanni teated, mis kuuludud ta isalt, õige huvitavad ja üksikasjalised. J. Treumanni teatel kohalik rahvas pidanud Craffströmi põlvnenuks eesti isast — mõisa toapoisist, ja saksa emast — paruness Maydell'ist, milline arvamus on ekslik. Rahvajutu andmeil Cr. kasvatati üles Peterburis kroonu kulul.

sunud poeg Gustav ja et Anna Graffström oli Johann Saksi tütar ning Lena Mööriingi õde. Mehe surma järel saanud ta pensioni. Anna õde Leeno Saks (Mööriing) elanud Kerro külas; teda kutsutud Kerro Leenoks; ja lõpuks, et tema, Eva Ehrmann, ise olevat kindral Cr-i kaugeid sugulasi ja kui ta kord Lihulast läbi reisinud, olevat ta end kindralile esitanud; kindral, saades teada sugulusest, olevat teda kolmandasse tuppa viinud ja talle süüa anda lasknud. Ka tunnistajad Elisabeth von Nasacken ja preili Julie von Pistol Kors tõendasid, nad kuulnud oma tädilt Eleonore von Pistol Korsilt, et kindral Craffström olevat obristleitnant Bernhard Graffströmi ja talunaise Anna Saksi poeg; Annaga olevat Bernhard abiellunud alles oma surivoodil. Hiljem, umb. 40 aasta eest, olevat lesk Anna Gr. oma õe Mööriingi juures elanud ja peale oma mehe surma pensioni saanud. Kõrtsipidaja Friedrich Grünberg tunnistas, et ta küll ei tea, kas Cr-i isa oli Anna Saksiga kiriklikult abiellunud ja kas poeg seaduslikust abielust võrsus või seadustati ta alles hiljem järgneva abielu kaudu. Siis aga, kui Anna Saks elas oma õe Leno Mööriingi juures, on ta Annalt sagedasti kuulnud, et kindral on tema poeg, ja Leno Mööriing ise jutustas kõrtsmikule, kes tundis juba ta isa ja kõiki vendi-õdesid, et ta õde Anna Graffström oma mehe surma järel pensioni saanud ja siis oma poja juurde Peterburi reisinud. Lisaks oli kohtule tõestusmaterjalina esitatud Pärnu Politseivalitsuse kirjust 4. augustist 1817 Liivimaa Kubermanguvalitsusele ärakiri, millest nähtub, et pr. obristleitnant Anna Ivanovna Graffströmi, sünd. Sakin, oma sugulaste, oma õe ja selle mehe Mööriingi poole on lubatud reisida ja et oma mehe pensionist saab ta poole. Sugulaste kaebele vastupidiselt tõendas Tartu linn, et ei saadavat tõestada otsest sugulust ning et Craffström polevat Bernhard Gr. ja Anna või Lisa Saksi ihulik poeg, et Bernh. Gr. polevat abiellunud Annaga ja et Cr-i ema ei seisvat pretendentidega ei legitiimses ega illegitiimses suguluses. Tartu ülikooli ja koolide esindaja vaidles kategooriliselt vastu Tartu linna nõudmisele, toonitades, et pärijateta varandus peab minema ülikoolile ja koolidele. Et Cr-i ema ise oli eestlane, selle vastu ei vaidle keegi.

Igatahes aga märgiti kohtus ka asjaolu, et Gustav Cr-i teenistusleht näitavat, et ta mitte aadliku õigustega, vaid lihtsõdurina sõjaväeteenistusse oli astunud; tema isa teenistusleht Liivimaa Õuekohtus 15. jaanuarist 1775 tõestavat aga, et ta pärines Rootsi aadlist.

Õuekohus pidas kaaluvaks sugulaste väiteid ja seda, et obristleitnant Bernh. Johann Gr-i lesk pikemat aega Eestimaal Kiska mõisa all oma sugulaste juures oli elanud, kus tema elulugu

oli üldiselt tuntud; et Bernhardi kirjad ja dokumendid olid Gustavi poolt hoolikalt üle 50 aasta alal hoitud, tunnistavat suurest pieteeditundest. Kohus siiski sedastas, et pole otsest tõendust, et Gustav oli Anna poeg, kuigi selleks on suurim tõenäosus.

Kuraator Craffströmi haud
Tartu Jaani koguduse kalmistul.

Kohus lükkas tagasi ülikooli nõudmise (muu seas väites, et kuraator ei kuuluvat ülikooli koosseisu) ja määras, et kui sugulased saavad tõendada oma õigusi, pärand langeb täielikult neile. muidu aga saavad poole kroonu ja poole Tartu linn.

Legatoorsete nõudmistega varanduse suhtes esinenud Cr-i endiste teenijate Kusmin Nikititš Trifanov'i ja Filip Potapov'i suhtes taheti edaspidi anda kohtumäärus, pärandist pidid aga Luise Malmström'ile, sünd. Sax, Lisa Sax'ile, sünd. Sax, ja Johann Wildenberg'ile pärijad nende osa andma. Asi läks 30. VI 1864 Balti Kroonumaadevalitsusse, kes pidas põhjendamatuks Maria Johannsohn'i ja Carl ja Heinrich Sax'i sugulust Craffströmiga ning pärijaiks võrdsetes pooltes tunnustas Tartu linna ja kroonu. Liivimaa kuberner ei olnud aga Kroonumaadevalitsuse vaatekohal, vaid ühines Õuekohtu otsusega, et talunikud saaksid pärandi, ning esitades asja revisjoniks Senatile, lisas juurde ka oma sellekohase arvamuse. Järele uurides asja ja asi-tõendeid, kinnitas Senat 20. mail 1866 Õuekohtu otsuse 2. juulist 1863, milleks anti ka vastav määrus (ukaas). Selles mainitakse pärijatena Maria Johannsohn'i, Carl Friedrich Sax'i, Heinrich Johann Sax'i, ja legatoorsed nõuded, mis esitatud Trifanov'i ning Potapov'i poolt, rahuldatakse. Vastavad pärusosad, silmas pidades sugulusastet, pidi välja maksetama ka Luise Malmstroem'ile, sünd. Sax, Lisa Sax'ile, sünd. Sax, ja Johann Wildenberg'ile, teised aga jäetama rahuldamata. Et Maria Johannsohn, sünd. Mөөrling, oli vahepeal surnud, said tema osa ta pärijad Lena Catharina Baumann, sünd. Johannsohn, Lisa Wiekberg, sünd. Johannsohn, Mina Lobjakas, sünd. Johannsohn, Ans Johannsohn koos oma surnud õdede Anna Christina, abielus Kusik, ja Truta, abielus Tilik, lastega Mina ja Annette Kusik'uga ning Lisa, Peter, Tõnnis ja Jaan Tilik'uga.

Et peale otseste pärijate Cr-i pärandi endale saamise eest nii agaralt võitlesid Tartu ülikool ja Tartu linn, siis tõendab see, et pärand polnud väike. Tõepoolest, Th. Beise andmeil, mida ei olnud võimalik kontrollida, tõusis see 300 000 hõberublale, meie rahas praegu nii siis miljonitesse sentidesse. Selle eest tasus iga-tahes võidelda.

Õpetaja J. Treumann'i andmeil olevat kuraatori surmast ja suurest pärandist teatanud pärijaile Hanila kihelkonnas selle-aegne kirikuõpetaja Leopold Bernhard Rinne, kes aidanud talu-pöegadel koostada ka suguluse tõenduseks kuraatoriga sugu-konnatabelit. Talupoegade peamiseks asjaajajaks olnud aga Pärnu magistraadi advokaat Rambach. Protsessi võitmisel saanud Rambach pärijailt 40 000 rubla, õpetaja Rinne 3000 ja selleaegne Hanila köster Hirsch 1000 rubla. Raha väljajagamine toimunud pidulikult kohtukulli laual olles. Kuid vallakasakale olnud päri-jail kahju isegi mõnd rubla anda. Enamik pärijaid sai rahasumma umb. 10 000 rubla kõrguses osas isiku kohta. Raha polevat aga

kestvaid jälgi jätnud suurema osa pärijate — kohalike talupoegade — majanduslikule tasemele. Üht pärijat mäletab pastor J. Treumann surnud olevat koguni Virtsu valla vaestemajas; see mees olevat oma pärusosa kergemeelse prassimisega ära raisanud. Seevastu pärijad Hindrek ja Liisa Saks on kinkinud 1867. a. paiku Hanila kirikule orelit. Üks pärijaist, võimalik et suguluses Charlottowi perekonnaga, on ostanud suurema maa-ala Aegviidul (Charlottenhof), Wildenberg aga on asutanud Kuressaarde nahavabriku, mille toodang omal ajal oli Venemaal hästi tuntud. Üldse vajaks Craffströmi pärandist osa saanud talupoegade suguluse ja pärandi saatuse kujunemise küsimus lähemat uurimist, kui seda käesolevas provisoorises ülevaates on saadud anda.

Ülikoolile ja linnale tekitas suurest pärandist ilmajäämine muidugi pahameelt. 22. augustil 1866. a. teatas Liivimaa ülemfiskaal A. Höppener Riiast Tartu ülikooli sündikule dr. Beise'le, et pärijad on otsustanud kinkida ülikoolile üle 200 numbrist koosneva audiplomite ja tervituskirjade kogu koos talle saadetud keisri ja suurvürstide kirjadega jne. Ühtlasi palusid pärijad, et pärandist eraldataks 1000 rubla Craffströmile marmoralusel marmorristi püstitamiseks ta hauale, lootes, et ülikool on nõus asja korraldamise endale võtma. Ülikoolivalitsus leidis aga, et tema niisuguseid asju ajada ei saa (kiri 24. nov. 1867, nr. 269). Dokumentid, mis olid määratud ülikooli raamatukogule, saadeti siiski Õpetatud Eesti Seltsile.

Ausammas püstitati lõpuks pärijate voliniku poolt ja see asetseb praegugi Tartu Jaani saksa koguduse kalmistul. Ta vajaks väikest parandust; võib-olla huvituks sellest parandusest mõni vastav asutis, sest et nüüd omaaegne meelekibedus Cr-i ja ta pärijate vastu ammu on vaibunud unustusse.

Ühenduses Craffströmi eluloo vaatlusega tahaksin siin toonitada, et ükskõik milliseid otsuseid Cr-i kohta ka ei tehtaks (päris hävitavad need ometi ei saaks olla, kui püsida objektiivsuse piirides, ükskõik milline iseloom tal ka ei oleks), ei peaks siiski unustama, et ta on olnud pooliti eesti soost, on sellest teadlik olnud ja sellepärast tal tulnud osalt ehk kannatadagi Liivimaa aadlike ning kodanike-ringide suhtumise pärast temasse. Meie ei võiks edaspidi kirjutada Craffströmist kui „rootsi teadlasest“, nagu hiljuti tegi üks ajaleht. Ka ei tohiks me vaikida, kui meile meie lõunanaabrite mõne haridusasutise juhataja poolt serveeritakse Läti-Eesti kuukirja ühes numbris (1936, nr. 2: G. Š a u r u m s, Tartu Ülikool minevikus ja olevikus), et esimene eestlane-üliõpilane Tartu ülikoolis olnud Philipp Karell, kui enne

teda on ülikoolis käinud ometi juba kümneid eestlasi ja kui mõni aasta peale Karelli ülikoolist lahkumist koguni eesti soost kurator on ülikooli ning õppekonna eesotsas.

*

Kui ülaltoodud read olid juba laotud, sai autor kirjutise esimese osa ilmumise järel („Eesti Kirjandus“ 1936, nr. 4) mitmeid kirju ja ka suusõnalisi teateid, mis selgitavad pärijate järeletulijaid ja ka isikuid, kes, huvi tundes balti-saksa ja eesti sugukondade sugulusest, on seda küsimust uurinud. Seesuguse uurijana on edukalt teotsenud Eestimaa Kirjanduse Ühingu genealoogiasektsiooni sekretär R. A. L e m m Tallinnas, kelle töö tulemused illegitiimselt alguse saanud sugukondade kohta on ilmumas lähemal ajal trükist. Et vältida arusaamatusi, tuleb tähendada, et andmed mainitud illegitiimsete perekondade kohta („E. Kirj.“ 1936, lk. 174 ja 177) on genealoog W. M a y d e l l saanud R. A. L e m m i l t, andes need omakorda käesoleva artikli kirjutajale, kusjuures on mainitud eksikombel ainult genealoog W. Maydelli nime.

(Lõpp.)

O. Liiv.

ÜHEST VARJUJÄÄNUD ÕPPEASUTISEST.

Passlepa seminar 1873—1887.

Läänemaa pole küll kunagi olnud Eesti hariduselus esirinnas sammujaid, ometi kuulub talle meie koolielus omapärane rekord õpetajate ettevalmistamise alal. Siin on töötanud viimase 90 aasta jooksul neli seminari ja neist osa koguni üheaegselt. Vanim neist avati 1844 Jädiveres Vigala kihelkonnas ja kümme aastat hiljemini Märjamaa khk-s Kuudal samalaadne asutis. Teineteisest paarikümne kilomeetri kaugusel asuvad koolid töötasid kümme aastat rööbiti. 1864 sulges rüütelkond Jädivere seminari (mitte Ataste seminari, nagu märgib „Eesti Entsüklopeedia“ IV, v. 1333) ja viis õpilased üle Kuudale. Viimane asutis töötas venestuse tulekuni, õppetegevus lõpetati 1887. a. detsembris. Veidi varemini, 1887. a. algul, lõpetas tegevuse üle 10 aasta teotsenud seminar Passlepas. Viimane Läänemaa seminar kuulub alles lähemasse minevikku: see oli 1921 Haapsalus tegevust alanud ja 1923.—1932. a-ni Uuemõisas töötanud Läänemaa seminar.

Läinud sajandil töötanud seminarid ei suutnud rahvakooli

Läänemaal viia õitsele. Üheks olulisemaks pidurdajaks oli kahtlematult valitsev üldine kehvus. Kuid vaestes oludes töötava kooli taset on kutselise ettevalmistusega õpetajad siiski nimetamisväärselt tõstnud. Läänemaa seminaride osatähtsust eesti kooli ajaloos on vahest alahinnatudki. Ent neist tuli hariduspõllule töötama üle 400 kutselise ettevalmistusega noormehe, kellest kaugeltki kõik ei jäänud töötama Läänemaale, vaid neid levis üle terve Põhja-Eesti. Vähim osatähtsus on olnud küll eesti kooli seisukohalt Passlepa seminaril. See asutati kohalikele rootslasile, ja sealsete lõpetajate arv ongi väiksem — umb. 30.

Läänemaa vanemaist seminaridest on suurimat tähelepanu omistatud Kuudale. Nii ilmutas endine Kuuda õpilane M. Neumann teose „Kuuda seminar ja tema kasvandikud“ I ja II, Tallinn, 1928. Kuid ülejäänud kaht tuntakse vähem. Jädivere seminari ei maini P. Põllu „Eesti kooli ajalugu“ ega „Eesti Entsüklopeedia“. Ulatuslikem sõnavõtt sellest on A. Looringu kirjutus „Jooni ühe unustatud seminari ajaloost“ („Õp. Leht“ 1935, nr. 11). Passlepa kui eeskätt rootsi seminarist on eestikeelses kirjanduses juttu samuti vähe, näit. ei maini seda „Eesti Entsüklopeedia“ VI, v. 608. Suhteliselt enam pakuvad juhuslikud rootsikeelsed kirjutised. Enimalt leiduks neid Stokholmis Evangeeliska Fosterlands-Stiftelsen'i arhiivis ja sama organisatsiooni vanemais ajakirjus.

Kuigi Passlepa seminar oli määratud muulastele, on seal siiski töötanud ka eesti õpetajaid ja õppinud eesti õpilasi. Samuti on selle kooli lõpetanud rootslased õpetanud segarahvas-tikuga aladel eesti lapsi. Sellepärast kuulub ka selle kooli tegevus eesti kooli ajalukku ja pälvib säilitamist unarusse vaibumise eest. Olgu esitatud allpool mõned jooned kõnesoleva õppeasutise töötamisajast.

Passlepa seminari asutamiseks andis tõuke vajadus vastava ettevalmistusega rootsi õpetajate järele. Seminari asutajaks ja ülalpidajaks oli Eestimaa rüütelkond, lähemaks järelevalvajaks Noarootsi kirikuõpetaja. Toetusi saadi ka Rootsist sealse misjoniseltsi Evangeeliska Fosterlands-Stiftelsen kaudu. 1873. a. augustis saabus Tallinna rootsi kirikuõpetaja L. Mozell'i ja Noarootsi pastori W. Girgensohn'i kutsel Rootsist kolm õpetajamisjonäri. Neist asus kaks misjonitööle Vormsis ja Naissaarel, kolmas aga, Thure Emanuel Thorén (sünd. 1843 Hjo's Rootsist),

jäi algul Noarootsi kirikumõisa, kus õpetas kaht rootsi noormeest, valmistades neid õpetajaametile. Varsti määrati ta avatava seminari juhatajaks. Seminari asukohaks oli Passlepa mõis. Õpilasiks võeti vastu 12 rootsi noorukit Vormsist, Noarootsist ja Vihterpalust. Peale Thoréni teotses koolis esimesil aastail veel abiõpetajana köster Anton Westersten, kes õpetas eesti ja vene keelt ja muusikat. Juhataja palk saadi Rootsist vabatahtlikest annetustest. Nii oli a. 1876 saadud Rootsist juhataja palgaks 400 rubla. Rüütelkond omalt poolt maksis talle aastas 150 rbl. kütte- ja korteriraha, peale selle 100 rbl. kahele õpilasele stipendiumiks.

Kooli kursus kestis kolm aastat. Seminar algas tegevust 28. okt. 1873. Töötati ühe klassiga, järgmine võeti vastu alles eelmise lennu lahkudes. Õppeaeg oli 10 kuud aastas. Koolis õpetati: usuõpetust, rootsi, vene ja eesti keelt, arvutamist, üldist ajalugu ja maateadust, loodusõpetust, ilukirja, orelimängu ja laulmist. Õpilasile tegi suuri raskusi rootsi keele foneetika, sest Thorén õpetas rootsi kirjakeeles, kuid õpilased tundsid ainult kohalikke murdeid. Thorén oli sügavalt usklik õpetaja ja ta usuõpetuse tunnid mõjustasid õpilasi tugevasti. Enamik kasvandikke elas üle seminaripõlves usulise ärkamise. Eesti ja vene keele, samuti muusika- ja laulutundideks pidid poisid käima kaks korda nädalas köstrimajja, mis asetses mõisast 3 kilomeetri kaugusel. Säärane tunniskäimine oli tülikas, seepärast võeti 1876. a. köstri asemele ametisse uus õppejõud, Eistrepa algkooli õpetaja Juhan Kuuskmann (sünd. 17. VIII 1853 Niibis Sutlepa vallas, surnud Peterburis). Nimetatud õpetaja oli eestlane, Kuuda seminari lõpetanu. Palka sai ta 200 rbl. aastas. Lõpuksami õiendasid 1876. a. 8 õpilast komisjoni ees, kuhu kuulusid pastor Girgensohn, Passlepa mõisa omanik Frischmann ja Saare parun Rosen. Järgmine kursus algas 10. jaan. 1877. Ka seekord võeti vastu 12 rootsi noormeest. Töö jätkus samade õppejõudude juhatusel kuni detsembrini 1879, mil kursuse lõpetas 11 noort õpetajat. Esimese kahe lennu hulgas oli osa õpilasi ka eesti rahvusest, kuid rootsi keele valdajaid. Teada on vähemalt üks eestlasest õpilane, J. Liewoh, kellest hiljemini sai sama seminari õpetaja. Uus kursus algas 1880. aasta jaanuaris. Et kahe eelmise lennuga vähearvulised rootsi õpetajakohad olid täidetud, siis korraldati kool ümber eesti õpetajate ettevalmistamiseks. Õppekeeleks määrati eesti keel ja rootsi keele asemele tuli uue õppeainena saksa keel. 11 uuest õpilasest oli vaid kolm rootslast.

Õppekeele muutmine tegi raskusi juhataja Thorénile, kes eesti keelt ei vullanud. Ometi kavatses ta eesti keele ära õppida ja ametisse jääda. Selleks palkas ta endale eesti keele õpetajaks ning abiliseks endise õpilase Jaan Liewoh. Viimane pärines Käinast Hiiumaalt (sünd. 1862), kuid, elanud kauemat aega Noarootsis, oli omandanud rootsi keele oskuse. Peatselt jäi Thorén põduraks ja lahkus koolijuhataja kohalt mais 1881, asudes tagasi Roots. Thorén ei olnud ainult koolimees, vaid ta teotses ka jumalasõna-kuulutajana. Oma lihtsate jutlustega ja südameheadusega omandas ta endale suure poolehoiu kohalikkude rootslaste hulgas. Rootsi tagasi läinud Thorén külastas veel korduvalt oma sõpru Noarootsis.

Juba enne Thoréni lahkus õp. Jaan Kuuskmann, kes 1880. a. algul jäi vaimuhaigeks. Tema asemele kutsuti ametisse endine õpilane esimesest lennust Johan Nyman (sünd. 1859 Noarootsis), kellest sai peale Thoréni lahkumist kooli juhataja. Siitpeale ta sus rüütelkond mõlema õppejõu palgad. Teiseks õpetajaks jäi Jaan Liewoh. Kolmanda lennuna õiendas lõpueksami 9 õpilast 1882. a. juunis. Samal suvel lahkus juhataja J. Nyman. Ta teenis pärastpoole õpetajana mitmes rootsi algkoolis Läänemaal ja oli hiljemini Noarootsi köster. Suri 1935. a. suvel.

Ka J. Liewoh lahkus ja asus rootsi algkooli õpetajaks Eistrepasse Noarootsis (1887—1893). Hiljemini töötas ta algkooli-õpetajana Hiiumaal Reigi kihelkonnas Pandjal. Viimaselt kohalt lahkus lahkkelide tõttu rahvaga varsti peale saksa okupatsioonija lõppu. Elas viimati Kassaris, kus suri 1935. a. suvel.

Seminari edasitötamise tingimused puudus selgus. Kuigi oli alanud üldine venestus, kavatses rüütelkond õppeasutist edasi töötada lasta. 1883. a. kevadtalvel asuti koguni oma maja ehitamisele. See ehitati kirikumõisa maale, umb. 1 km Noarootsi kirikust Kudani külla viiva tee äärde. Maja ehitus kaubeldi 471 rubla eest Mats Ruberg'ile. Maja valmis, kuid seminar ei suutnudki hakata selles enam tööle. Uue kursusega kavatseti alata jaanuaris 1887. Õpetajaks palgati rüütelkonna poolt sama seminari lõpetanud Johannes Westerstein (sünd. 1864). Õpilasi ilmus kooli ainult kolm. Lisaks väikesele koosseisule tuli teine mõjuvam pidurdaja: oli alanud venestusaeg ja Vene võimud nõudsid vene keele õppekeeleks võtmist. Viimast tingimust ei tahtnud rüütelkond täita ja keeldus seminari ülalpidamisest. Lisaks kõigile raskustele osutus ka uus õpetaja võimetuks koolitööd juhima. Nii lõppeski töö seminaris 1887. a. kevadtalvel ja seminar

suleti võimude poolt. Uus hoone müüdi naaberküladele palve-
majaks. Hiljemini lammutati see ja praegu on vaevu veel mär-
gatav tee ääres Eesti mandri läänepoolseima seminari ase.

Kirjandust: 1. Johan Kristiansson Nymanns Lefnadshistoria, upp-
tecknad af honom sjelf. (Käsikiri.) 2. Nuckoesche Chronik 1834.
3. Svenska Lärarförbundet i Estland, 10 år Minnesskrift, Tallinn 1929.

Villem Altoa.

Täiendav märkus.

1869. aastal sündinud J a a n L i e w o h'ga oli allakirjutanuü
võimalust mitmel suvel lähemalt kokku puutuda Kassaris.
Muide andis 1934. a. suvel Liewoh allakirjutanule oma pildi ja
eluloo „Minu elulugu“, mis leiduvad praegu EKLA-s. Selles
lühikeses autobiograafias puudutatakse ka Passlepa seminari.
Liewoh andmed ühtivad üldiselt V. Altoa kirjutise omadega.
Siiski on olemas paar lisamärget, mida oleks vajaline siinkohal
täiendavalt esile tõsta. Seminari õpilaste kohta kirjutab Liewoh:

„Thoréni õpilastest olid kohapealses elus enam-vähem väl-
japaistvamad: Johan Nymann, kes peale seminari ja vallakooli
õpetaja ameti pidamist Noarootsi kiriku kõstri ja organisti ko-
huseid täitis kuni surmani ja rootsi rahvuse alalhoidmisel esi-
rinnas võitles. Rootsi keelest tõlkis ta mitu vaimuliku sisuga
raamatut eesti keelde; Johan Klaaman, kes oma „Talle kiituse
lauludega“ ülemaaliselt tuntud on. Peale nende tuleks veel
mainida: Johan Lehtmets ja Johan Palmkroon Vihterpalust ja
Kristjan Engbusk Sutlepast. Viimane oli tubli vaimulik kõne-
mees ja rida aastaid Noarootsi ja Vormsi baptisti-usuliste jut-
lustaja. Aleksander Kibus oli Noarootsi kiriku köster ja
organist.“

Enesest ütles Liewoh teises kohas: „Suurt rootsi kirjan-
dust tundma õppides tõsis minus tahtmine oma sugurahvale,
eestlastele, selles asjas jõudumööda abiks olla. Et ise olin usu-
lises atmosfääris üles kasvanud, siis kõigepealt tõlkin rootsi
keelest vaimuliku brošüüri, Sewering Johansson'i „Jehoova on
mu karjane“. Pärastpoole kirjutasin „Meie aja vaimu läbikat-
sumine“ ja „Uued jõulu jutud“. Peale selle tõlkin veel krist-
liku sisuga suurema jutustuse „Kristlased keisrikojast“. See
töö jäi kirjastaja puudumisel trükkimata August Busch'i kätte,
kus ta kaduma läks.“

Liewoh poolt esiletõstetud seminari õpilaste kirjanduslik
tegevus on kindlasti üks Thoréni mõjustuse iseloomustavamaid
jooni. Olles ise sulemees, õhutas ta ka õpilasi kirjatööle. J.

Nymann ja Liewoh pole üksnes olnud vaimuliku kirjanduse tõlkijaiks rootsi keelest, vaid ka kauaaegsed ajalehtede kirja-
saatjad. Ajalehtedele on kaastööd teinud ka J. Lehtmets, kes
veetis oma vanaduspäevi Kloostri vallas Kurksi külas. Liewoh't
ja Palmkroni tunneme veel kohapealse rahvaluule kogujaina.
Ei ole ka juhus, et Nymann ja Palmkron on saanud eesti-rootsi
rahvustegelasteks, sest ilmsesti peab siingi arvestama Thoréni
teadlikku või alateadlikku mõju. H. Pöhl'i kõrval on J. Ny-
mann kahtlematult olnud kõige olulisem ranna-rootslaste rah-
vusliku ja kultuurse elu äratajana niihästi oma rootsikeelsete
väljaannete kui ka isikliku tegevuse kaudu Svenska Odlingens
Vänner'is, eesti-rootslaste haridusorganisatsioonis.

Thoréni ja Passlepa seminari mõju ei olnud seotud suure
kella külge, ent siiski on see jätnud püsivaid jälgi vähemalt
Loode-Eestis.

Paul Ariste.

KIRJANDUSE ÜLEVAADE.

August Sang: **Üks noormees otsib õnne.** Luuletusi. Kuldvillaku
kirjastus, Tartu, 1936. 64 lk. Hind 2 kr.

Huvitaval kombel tulevad viimasel ajal robinialilmuvad uued luule-
tajad enamikus murelise näoga. Heiti Talvik mandub oma palavikus,
Paul Viiding maadleb traataedadega. Nüüd August Sang teeb teatavaks
oma õnneotsimise tulemused. Õnn on neid väheseid tõesid, mille kohta
ei maksa kirjasõna: kes otsib, see leiab. Ihaldada õnne tähendab elule
ette kirjutada oma nõudeid. Kuid millal on inimestahe väaranud maa-
ilmaloogikat? Konflikt on paratamatu.

August Sanga luuleraamat peegeldab ilmekalt noore inimese otsin-
guid ja kannatusi enese ellumahutamises. See on subjektiivne teos, mille
kolmekümne viiest numbrist ainult paar pääsevad kaugemale enesega-
maadlusest. Väga tabav on pealkiri: Üks noormees otsib õnne. See
otsing aga on enam-vähem teatava lõpuni jõudnud ja selgumuse, enese-
tunnetuse viljana on võinudki tõusta käesolev kogu seesugusel kujul.

Millest luuletab siis Sang? Elueraku võitlemisest oma saamatuse,
viriluse, märtriosaga. Tal on noorus raisatud, pole tal sõpru ega rõõmu
tööst; alati on tal kuski „paa“; naaber sallib teda vastumeelt, naerab,
on karm; teda laidetakse; ta naer on viril, ja ta ei julgegi naerda, kartes
naerda iseend; tusk kiusab teda kui kurat kõrves; tigea hundikarjana
piinavail mõtteil on alati arutada, kas tõde, töö või õnn. Sellise elule
kõlbmatuse tunde päritolu viitab lapseõlve, kus on olnud vähe päikest,
kus „saamades on seistud sabas ja kakelusis kõige all“.

Reaalsusega leppimatu masendatud enesetunne on katsunud tõsta
end kujutelu pinnas. Erakul tõuseb trots, ta hakkab end pidama teis-
suguseks kui teised, muile mugav maailmaehitus on temale vilu, teiste
ilu mõõdab ainult õlakehitus. Unistatakse millestki päikeselisemast, ei
seltsita karjaga, pigem töötab ärkliarmeelane, et ta ei õpi elu ükskord-
üht.

Ettekujutatud suurus saab kilbiks tõeluse vastu ja luuletaja kardab
kogu aeg, et tõelus selle murrab. Ta muigab üleolevalt tavalise inimese

tegude ja kommete üle („Su toas“, „Kuhu jätsid?“, „Ärkliarmeelased“), seekord vist küll enesele aru andmata, et tarvitab rebase vabandust, kui viinamarjad tunduvad kättesaamatud. Sealjuures piinavad need siiski saavutamatu ihaldusena ja ei rahulduta unistustega. Nii tuleb, et luuletaja otsing seisab kõikuvas alatises rahuldamatuses: üleolekuga võttes kodanlikku eluviisi korraliku toa ja ümmara naisega nukrustab ta samal ajal, et kodus keegi teda ei oota ja vaid koppelehk lööb vastu. Tabavalt ütleb ta: Mida puudad, seda ihkad, mida suudad, seda vihkad.

Toitu otsivad enesele seesugused tujud kõrtside, palvemajade meeeloludest; ei jää kummitamata ka tuttav Kolgata ristipuu. Nagu tavalisesti, on loodus erakule siiras sõber.

Me ei tea täpselt, kui palju autorile enesele läheb kirjeldatu tagasi, igatahes ta armastab ning arutab sääraseid teemasid. See arutamine sünnib, nagu tähendatud, juba enese läbinägemise ja oma hädadest ülesaamisena, milles on omalaadset julgust ja jõudu.

Kunstiliselt on Sang andnud selle romantilise elutunde realistlikus vormis. Sanga nägelik ainek, haarav tihti agulisse ja sadamasse, ja ütlemisviis on selge ning täpne. Omapärast, ilmekusest ja sugestiivsusest tuleb tal harva puudu. Lüüriline toon teeb ta värsi vahetult nauditavaks. Teinekord on ta ka üsna intellektuaalne. Parimad on lihtsad ning intiimsed armulaulud raamatu esimeses osas, millede luuletaja on vaba kahtlusist, samuti kolmanda osa enam kirjeldavad luuletused. Sanga eneseületamine avaldub tihti muigavas huumoris, mis koos mõttetavusega annab aforistlikke asju („Kahe stroofiga“).

Üldiselt värskes väljenduses ja stabiilses tasemes leidub kulunumaid kohti ja nõrgemaid laule („Su toas“, „Edasi“). Ka meelitab Sanga konstrueerimistõbi — meie luuletajate needus („Koolumine“). Sang armastab lapsekeelt ja vulgarisme, mis on tavalisesti oma kohal, kuid palju esinedes jätvavad kuidagi naiivse mulje. Värskesse riimi ja tugevamakoelisse uusriimi eksib mõni dissonants ja ilu:vilu.

Sanga luulekogu ei ole kesteab kui sügav ega paljuütle. Ometi meeldib ta oma sugestiivses lihtsuses ja siiruses. See on puhang lüürikat, ehkki vilu, mida palju ei soojenda ka aprillipäikesese huumor. Veel rohkem on see raamat tugev lubadus.

Ja usume, et autor kingib meile soojemaid ning üldsust haaravamaid laule kord, kui ta lõplikult on päri elu ükskordüht õppima. Usume seda, sest luuletaja oma sügavamas südames siiski armastab elu, mida „kiites ta edasi käib“.

Ado Säärts.

Roopi Hallimäe: **Päikesese maja.** Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, 1935. 108 lk. Hind 2 kr.

„Päikesese maja“ luule tegumood viitab minevikule. Ta liitub oma kujundi- ja sõnavalikult kui ka motiivistikult meie varasema uusromantikaga, lähenedes eriti E. Enno lüürika laadile. Ta mõjuvahendeiks on eeskätt päikese-, valguse-, kevade- ja sügiseseümboolika. Mis puutub teemastikku, siis haarab see põgusalt kõiki lüürika pea-alasid: armastust, loodust, isamaad, usku. Suuremat tähelepanu pälviv kvaliteedilt viimane — nii siirast ja intiiimset religioosset lüürikat, nagu leidub „Päikesemajas“, on meil vähe.

Oleks ekslik hakata otsima Hallimäe luulest mõttesügavust ning -selgust, kujundilist tabavust ning kontuursust, sest „Päikesese maja“ on sellele kõigele vastupidine. Hallimäe luule sõnastust loorib mingi hämarus ning subjektiivsus, sellele on iseloomulik lõtv vormikujundus ning vähene liikuvus. Nende omaduste valdav esinemine mõjub väsitavalt. Kui me siis mõnes luuletuses (näit. „Ellusööst“) kohtame hoogsust ning paatostki või kindlamat vormikujundust („Kodutus“), siis mõjuvad need

hästi juba oma erandlikkusest ka siis, kui neil puuduvad või puuduksid muud positiivsused.

Häirivalt puudulikud on eriti Hallimäe riimid, milliseid puhtal kujul leiame harva. Palju sagedamad on riimipaarikud: saastast:perast; kevad:päevad; aknast : pettest jne. Ebakõlalised ning abitud tunduvad sellised riimid eriti siis, kui on tahtud mõjuda piltlikkusega (näit.: Korraga — kostuks kui k a r j e : / päev haarab penina k ä i s e s t . / Möödunu leian p ü h k m e i s t / aja luua ja h a r j a). Riimipuudustele lisaks kohatame rütmilisi ebakorrapärasusi, liialdatud võrdlusi (Pungil magava mehe norin / pi i t s a h o o b i n a rebestab aju) jm. Sõnakordusi on kasustatud, peale väheste erandite, ülemäära palju ning puhtmeaaniliselt. Eriti ilmneb see luuletuses „Mõte“, mis on rajatud hoopis tühjatele kordustele ning kontrastidele. Autorit on haaranud nähtavasti puhtvälised kõlaning rütmiveetlused, kuid selline mänglus on siin sobimatu. Mõttest ei saa rääkida mõttetult isegi luuletaja sõnataid.

„Päikese majas“ on elurõõmu ning -jaatust, kuid domineerivamale kohale tõuseb siiski elegeiline meeleolu. Luuletajat valdavad korduvalt nukrad mõtisklused kõige hääbumisest ning surmast, kuigi see on talle kui usklikule vaid siirdumine teise maailma. Pisut ennolikult kõlab: „kuhu nad lähevad, sääl on meri. / Laev saab suured, heledad, valged / purjed pääle ja tuul on peri.“

Kui me otsime Hallimäe omapära, siis tuleks kõigepealt esile tõsta ta luule paremiku siirast lihtsust, hämaravõitu pehmet ning hellitlevat tundesoojust, mis saab kohati sugestiivseks ega haju hoopis mõnikord isegi suuremate komistuste puhul. Hallimäelik põhimeeleolu saab valdavaks eriti selliseis tunde-erksais ning ebamaistes luuletustes nagu „Kohtumine“, „Nägemus“, „Inimesi tuteb ja läheb minust mööda“ jt. Tänapäeva-elu selle konkreetsuses on Hallimäe luulest välja suletud, kuigi võib märgata huvi ning kalduvust läheneda tõsielule.

Meie luuletajaist on Hallimäe liürikasse otseseid jälgi jätnud M. Under, kuigi piiratult. Nähtavasti ebateadlikult, kuid sügavasti on luuletajasse mõjunud eriti M. Underi luuletus „Aknal“, mille värsse leiame peagu sõnasõnaliselt luuletustes „Ärasõit“ ja „Tagasitulek“.

„Päikese maja“ on autori (endine: Robert Grauberg) teine luulekogu. Teatud määral võime täheldada selles stiili muutumist loomulikumas ning ühtlasemaks, omapäraste luuleliste motiivide kasvu, vahest isegi vormi-elementide tihenemist ja suuremat varieerumist. Hoolimata sellest on aga seegi raamat jäänud veel küllalt pinnaliseks ning eriti sõnastusväärtusilt hõredaks.

Bernard Sööt.

Мария Ундер: Избранные стихотворения. Тõlk. J. Šumakov. Eesti Akadeemiliste Naiste Ühing, Tartu, 1935. 79 lk. Hind 1 kr. 75 s.

Šumakovi venekeelne valimik Gustav Suitsu liürikast hoolimata tõlkija talendist ja leidlikkusest sisaldas ometi puudusi, mis teose kui terviku maitstavuse tegid küsitavaks. Soovida jättis kas või materjali valik. Liialt olid esile tõstetud „Elu tule“ ja „Tuulemaa“ lihtsakoelised palad ja seda kahjuks Suitsu hilisema ja komplitseerituma loominguosa arvel. Kuid ärgem ka unustagem, et Šumakov oli tollal alles algaja, kellele meie rafineerituima sõnameistri julgema saavutused oleksid võinud kergesti osutada kaelamurdvaks. Teiseks kaldus tõlkija Suitsu toodangule külge pookima oma isiklikke stiiliharjumusi, milledest eriti sobimatu mõjus ta iseäratsevate tuletussõnade tulv. Samuti ei harmoneerunud tema riimivabadused Suitsu tingimusteta vormipuhtuse nõudega.

Underiga Šumakov on saavutanud märksa paremaid tulemusi. Katkestamatu töö eesti luuletajate ümbersõnastamisel vene keelde on tunduvalt süvendanud nii ta rutiini kui ka kontakti algupäranditega. Kuigi

just Underi stiil Šumakov'ile omast uudis- ja liitsõnade kirge mitmeti õigustaks, kasustatakse neid siin võrdlemisi mõõdukalt. Sõnamonstrumid, nagu neid võis leida G. Suitsu venekeelses väljaandes („дождепадность“, „звонкобурность“, „чердачность“ jne.) puuduvad, küll torkavad aga silma mõned esteeditsevad ja vene keeletarvituses tüütuseni kulunud liiteteedid, näit. „алокудрый“ (lk. 59) ja „сребрянный“ (lk. 73), milledeks tõlgitav tekst pole andnud mingit põhjust. Veelgi hädaohtlikum venekeelsele Underile on Šumakov'i krooniline abstraherimistõbi. Underi „kleidi valkjasroheline siid“ on temal — „светлозелености шелков“ (lk. 18); „keset valget lund“ — „сквозь белоснежность“ (lk. 19); „kuldne juustekuub“ — „руна долгих златокудрий“ (lk. 52); „verev katus“ — „крыши огненность“ (lk. 58). Sõnad nagu „blossus“, „poikunost“, „jarkost“, „kruglost“, „rdjanost“, „neželannost“ jne. esinevad igal sammul, andes tõlkele sagedasti paberliku kõrvalmaigu. Abstraktsed mõisted pole ju taunitavad luuleski (ei tauni neid ka M. Under), kuid on tähtis, et nad keele elavas organismis ei tunduks võõrkehadena. Värssi „Puna kasvab nagu kurjus“, ei tohiks iialgi tõlkida „Рдьяность брызжет словно ярость“ (lk. 58). Siin on Šumakov'ile filoloogiline probleem, mille üle tal veel tuleks mõelda.

Luuletuste valik tõlgete jaoks on üldiselt õnnestunud. Ülearused näivad (minu arvates) vaid kaks pala: „Sant“ ja „Porkuni preili“. Esimene, keskpärane juba Underi sõnastuses, tundub venekeelsena veelgi hootum ja kobavam; teine aga, millele on raisatud seitse lehekülge valimiku niigi napist ruumist, pole tõlkes, liiati üsna lohakas, säilitanud niihästi kui mitte midagi algupärandi rahvapärasest võlust. Kahetseda tuleb luuletuste, nagu „Hommik“ (kogust „Eelõitseng“) ja „Raismik.Mets“ puudumist. Küsitavaks võiks teha veel soneettide valiku Underi esikkogust, kuid enamik neist on tõlkes niivõrd hoogsad ja kõlavad, et iga kõhklusavaldus tahtmatult kaob.

Oma ülesandele Šumakov on lähenenud poeedina: luuletuste laulus ja hoog on talle tähtsamad kui teksti sõnasõnaline edasiand. On võimata Underi sagedasti ülekoormatud pildistikku üle kanda võõrasse keelde, lammutamata sealjuures luuletuste välisraame. Ja sellest on Šumakov teadlik. Originaali „liigliha“ kõrvaldamisel on tal enamasti õnnelik käsi: luuletused muutuvad seetõttu sagedasti küll üldsõnalisemaks, võidavad aga kindlasti selguselt ja kontuuripuhutuselt. Näiteks „Täna“ ja „Kontvõõras“. Tõsisem etteheide kipub keelele ainult „Seine 2“ kolmanda stroofi lõpprea puhul.

Šumakov ei tee Underi lüürika paremiku venelasile üksnes kättesaadavaks, vaid ka nauditavaks. Rida luuletusi, nagu „Tuisk“, „Täna“, „Kutse“, „Esimesed päevad“, „Rändav järv“, „Sirelite aegu“ ja „Valge värv“, on tõlgitud peaaegu meisterlikult, head on aga ka „Agulis“, „Kontvõõras“, „Papagoiid loomaaias“ ja „Seek“. „Pihlade“ kolm algstroofi võluvad oma kõlavuse ja loomuliku hooga, edasi takerdub tõlge aga hingetusse tusklusse. Üldiselt õnnestunud „Ekstaasi“ tõlkes häirib lõppreismis, milles algupärane arhaism „elu laegas“ on asendatud maotu prosaismiga „elu kassa“. Peajoontes rahuldab ka ülejäänud luuletuste enamik.

Šumakov'i Underi-raamat ei vaja kunstlikku üleskiitmist — ta kõneleb iseene eest. Tõsi, seal esineb veel olulisi puudusi, kuid need näitavad ilmset kadumistendentsi. Tõestub see vastuvaidlematult noore autori viimase tõlkevalimiku võrdlemisel eelmisega. Keel on muutunud loomulikumaks, riim puhtamaks (mõnes luuletuses, näit. „Kontvõõras“, täisriim on pääsenud niihästi kui ainumaksvaks), kontakt algupäranditega tihedamaks. Neis ümbersõnastusis tundub tõelise loominguga elustavat hingeõhku. Jääme igatahes põnevusega ootama Šumakov'i edaspidiseid tõlkeüritusi.

H. Talvik.

A. Jakobsoni vastsed novellikogud.

August Jakobson: **Reamees Mattias**. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, 1935. 208 lk. Hind 3 kr. 75 s. **Üksiklased**. Eesti Kirjastuse Kooperatiiv, Tartu, 1935. 200 lk. Hind 3 kr. 25 s.

Neist novellidekogudest on juba siin-seal kõneldud. Ning on meeldjäävalt üteldud, et esimene olevat meestele, teine naistele. Edasi peale selle veel, et võõrastavana mõjuvat, kuidas kohut mõistavad väärtusetu inimeste üle teised väärtusetu inimesed. Umbes nõnda ta oli.

Liigitamise suhtes tuleks aga pigemini nõnda ütelda, et esimene jutustustekogu kõneleb rohkem meestest, nende hingeelust ja nende mõtlemisviisist, teine aga teeb seda naiste suhtes.

Ent mis puutub kohtumõistmisse, siis ei tohi selles olla midagi võõrastavat: kui Jakobson on realist ja vaatab ja kujutab elu niisugusena, nagu ta on, siis on õieti üsna õigesti nähtud, et suurimad kalduvused kohtupidamiseks on ju neil, kel on eetiline kaal ja arusaam väike. Ning nimelt selle tööga nägemist peab lugema August Jakobsoni teiste suurte plusside aluseks.

Kirjanik ei tarvitse sugugi mitte seletama hakata, et see tavaliselt ongi nõnda. Novell ei ole mingi glossaar. Ja kui Jakobson psühholoogina pöördub oma lugejate poole, siis eeldab ta nende juures arusaamist ilma seletusteta.

Seejuures on muudugi hästi selge, et suur osa lugejaist kui ka arvustajaist võib olla eemale tõugatud niisugusest näilisest ülekohtust, et näiteks üks vend mõistab teise hukka ja tapab ta puhtegeoistlikkudel põhjustel. Kuid kirjaniku ülesandeks ei ole põrmugi olnud mingisugune õiguse jaluleseadmise, vaid ainult psühholoogilised põhjused, mis viivad vennatapmise arenguni. Ja et see areng ja kogu psühholoogiline toim on hästi edasi antud, põhjendatud kõne all olevate inimeste loomuse, aja ning olukorra kaudu, seda ei saa ometi keegi salata.

Ka on kuulda olnud vihjeid, miks Jakobson valib nii raskelt mõjuvaid aineid. Aga kui need on vajalikud aja ning inimeste mõistmiseks? Meie peame nimelt võimalised olema kohe taipama, et siin on tegu sõja-aegsete ja pärastõjajaegsete nähtustega. Kel vaja on peale kunstilise külje otsida veel muid õigustavaid momente, see võiks koguni ütelda, et Jakobson oma novellidega sõdib sõja vastu.

Ei ole sõda mingi mugav nähtus, ei ole seda ka temaga seotud ained. Kuid andkem kõigepealt „Reamees Mattia“ sisukord, mille kirjastus on paraku jätnud raamatusse trükkimata, kuigi see on lugejaile orienteerumiseks hõlpus.

„Reamees Mattias“ kõneleb harilikust sõjanähtusest, kus mees elab läbi kõik viletsused, mida ei maksa loendada, sest sõjakirjandust on küllaltki loetud. Kuigi seda kirjandust meil tema täielikus jubeduses mitte veel küündival määral ei ole sõandatud trükkida. Kuid vast piisab tõlgitud *Remarque*’istki. Nojah, ja seda mehe viletsust kasustab tagala lipnik selle reamehe Mattia naise juures. Ning Mattias tuleb koju, peksab naise läbi. Ja sõidab laeval jälle sõtta.

„Linnatornid kadusid kergesse uduvinasse.

Mattias nõjatus seljaga vastu korstnakülge ja jälgis vidutatud pilgul oma senise elu pikaldast kadumist.“

Ei ole teiselgi jutul teist ainet kui hävitatud elu. Vanem vend peab väikest talu. Noorem on logeleja ja praegu sõjas, haigemajas. Ning tuleb koju väejooksikuna. Et saada vaid lahti sõjast, et parandada meelt, künda ja külida. Aga peab end peitma, peab elama kogu aja selleks kaevatud koopas, kus vend teda toidab, vaatamas käib, temaga mõtteid vahetab ja tema lõpuks ära tapab ning mulda peale ajab. Põrutav jutt, see „Vennad Sakkeused“.

„Katt Jörgensi suur hüpe“ kõneleb samuti tapmisest. Katt Jör-

gens tuleb sõjast koju, kohtab lellepoea, kes on sõjaaegne marodöör ja läinud rikkaks. See kutsub tema enese juurde elama. Ja Katt Jõrgensile meeldib lellepoja varandus, meeldib lellepoja naine ja ta tapab oma marodöörist heategija, et ise istuda sooja pessa.

Neljas jutt „Kapten Lepp“ kõneleb sõjast enesest. Kõneleb kangelasest kapten Lepast, kes ise eitab igat kangelaslikkust, pidades selle aluseks vaid enesekaitse tahet ja hirmu. Ta kõneleb nõnda küüniliselt, et ühe käega noor lipnik, kelle sõdurikarjäär lõppes kohe esimeses lahingus käsivarre kaotusega, tahab teda pudeliga lüüa, seda oma jumaldatud kangelast. Ja kapten Lepp küsib:

„Kuulge... miks te mind lüüa tahate? Miks... Kuulge?“

Ja lipnik Änilane, ühe käega poiss, vastas hetke pärast läbi tihedate luksatuste:

„Sellepärast... sellepärast... et te iga asja nõnda ära määrite...“

Kapten Lepp tahab midagi vastata, liigutab abitult huuli, aga siis tuleb telefonogramm. Ta peab kohe minema jälle rindele.

„Siis väljus ta päranijäänud ukse kaudu, vaatas korraks tagasi ja naeratas kõveralt. Ja viimane pilt, mis talle sest segipaisatud toast meelde sööbus, oli ühe käega lipnik, kes nuttis oma taldriku kohal.

Veoa autod ootasid juba kasarmu juures. Ja ees ootasid uued lahingud.“

Lõpp.

Jakobsoni „Üksiklased“ kõnelevad naistest, kelle elu jookseb tühja loomuliku naise- ja emaelu puudumisel. „Üksiklane“, jalust halvatud tütarlaps, uputab enese. „Joosep ja Marias“ leiab lahutatud naine, naine, kes end lahutada laskis sellepärast, et oma mehelt last ei olnud loota, oma õemehelt lootuse täitmist. „Agnes Meereki tagasitulek“ jutustab samuti naistest, kelle elul pole sisu, kes seda loodab saada maal talust, talutööst ja tööd rühmavalt rentnikult, kuid põgeneb talutöö raskuse eest tagasi oma paksu ning igava mehe ja hea elu juurde. „Hõbesüdamete ordu“ laseb leida üht lasteta seltskonnadaami mööduvat auto-sugestiooni, nagu saaks pidudega vaeste heaks täita suurt tühja ruumi elus.

August Jakobson on väga tõsine ja väga tõsiselt võetav töömees. See ilmneb ka viimases kahes novellikogus, kus absoluutselt ei saa ega tohigi hinnata üht nooti kõrgemaks teisest. Mina isiklikult olen liiga palju lugenud töid ja följetone niisuguse aine üle, nagu seda on „Hõbesüdamete ordu“. Seega on see aine minu jaoks nagu tühjaks ammutatud. Kuid teised ained, olgu neid maailmakirjanduses loomulikult küllalt, on Jakobsoni käsitluses, tema psühholoogilises eksimatuses ja juba novelli tiheduse poole püüdnud nappuses nauditavad kunstina, mille tase on rahvusvaheline. Ja kui ma ütlesin, et Jakobson on tõsine töömees, siis tähendab see õieti, et ta ise oma tööd võtab õige tõsiselt. See tunne tekkis kohe juba tema esimese töö juures ja ei ole mitte petnud, vaid ümberpöörduvalt näidanud, kuidas pidev süvenemine ning alatine pilgu ja vaatlemise harjutamine võrdlemisi lühikese ajaga on andnud hingelise lahkamiskunsti, mis on nagu psühhiaatri peentöö tunnetuses kui ka demonstreerimises. Füüsilise ja psüühi vastastikused mõjustused, kusjuures teaduski ei ole kindel, kumb on kumma mõjustaja, on Jakobsoni novellides saanud elavaks eluks, kujud elavaiks ja tundvaiks inimesteks, olgu sulle need inimesed sümpaatsed või mitte. Igatahes on nad läbi ja läbi mõistetavad.

K. A. Hindrey.

August Mälik: **Rannajutud**. Novelle Saaremaa läänerrannalt. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, 1936. 174 lk. Hind 2 kr. 50 s.

Kirjanduses omal ajal moodi läinud värske miljöõde kasustamine hakkab alles nüüd tõhusat saaki andma. Rannaelu kirjeldamises, millega

seni üks kui teine on katsetanud, jääb A. Mälgule esikoht. Nii mullu ilmunud „Öitsev meri“ kui ka tänavune „Rannajutud“ (eeltiitlil „Ranna jutud“) ruttavad tõendama Mälgus asjatundjat.

Kõnesoleva raamatu viies novellid näidatakse Saaremaa läänerranna kalureid mitmeski elukäänakus. Alguses on nad noortena pruudi pärast kisklemas ning siiski sõbrameheks jäämas („Meeste vahel“). Edasi ahnitsevad nad aurikuvrakilt saaki mereandide tavaõiguse põhjal („Mere annid“). Samas aga norutab üks neist kehvast popsitares, aga loobub siiski oma noorea armastatu tallu mehe-täidiseks minekust („Aegunud õnn“). Teine aga läheb lahku oma riinainest veel vanas eas elamise rahu nimel („Elamise rahu“). Ja lõpuks sureb töökas ning visa kalur paadis aerupingil keset elavaid kalu („Randlase surm“).

Kuigi raamat ei taluta meid läbi sadade lehekülgede, jääb meile ometi rannaelust selge pilt. Asjalik ning täpne kirjeldus teeb „maa-rotilegi“ klaariks need murrud ja kuivad, vabuaiad ja lautrid. Ja kalur ise, kes raamatus peagu üheks ja samaks tüübiks jääb, tõuseb oma jõulises suurus üle üksikute novellide. Need ei ole mitte ainult ulgumere tormides ja kaldamurdudes lihalt sitkeks kasvanud „mihe-pojad“, vaid tüsedad ka eetilisel. Teiste kasuks loobumist, ühtehoidumist, südamehedust, kohusetunnet ja muid voorusi on kubinal, tõe- ja õiguslikku naabritevahelist kemplemist me ei kohta (ainult naised tülitsevad vahetevahel). Gailiti prassiijaist-kalureist ei saa unistadagi, viin on Mälgu meestele ainult rahuks või südame-rahustuseks; Mändmetsa kaljase-raiujaid ei oska siin kujutleda. Kogu aja tunneme Mälgu raamatus ennast ürg-aumeeste killas viibivat. Suuremaa matsidki on nende „mihe-pogade“ kõrval tõelised vurdled. Ei tea, kas see tuleb mere purgatiivsest mõjust või kirjaniku idealiseerimisest? Olgu kuidas on, puhas ning jõuline tunne jääb seda raamatut lõpetades, tänu kaluritiübi kohmakale suurusele.

Kokkuvõttes sisaldab Mälgu raamat ometi kaunis vähe. Rida üksikpilte, mis romaani jaoks maaliks liituvad — kuid ootaksime nagu midagi muud veel. Lokaalkoloriidi domineerimises on teose tugevus ja nõrkus ühtlasi. Kui maha arvata miljöö käsitlus, siis jääksid kaunis lamedad jutukesed. See ei tähenda aga veel, et raamatul üldnimilik psühholoogiline väärtus puuduks.

„Rannajutte“ kui novelle vaadates ei saa palju eriliselt nuriseda. Asjatut paisutamist on ainult kohati; näiteks jää-kambale jäämise lool, mis muide on hea, novellis „Elamise rahu“ ei ole faabula seisukohalt palju tähtsust. Juba esimene novell („Meeste vahel“) teeb oma tusedusega meid huvitatuks; pinevalt jälgime järgmisi, kuid kolmanda-neljandani jõudes väheneb pinge. „Randlase surmas“ võime sündmustikkugi juba ette aimata. See on kahjuks jakobsonlik pahe kirjutada nii, et lõpu mõistatamine juba novelli alguses ei tee suuri raskusi.

Üks asjaolu aga, mis aitab raamatut tõetruuks ning põnevaks teha, on Saaremaa-murdeline dialoog. See, nagu üldse kõnesolevate novellide stii, on peagu üle kuhjatud rahvapäraste kõnekäändudega. Neist õhkub vastu nii elavat elu, et neid lugedes võib tunda mere lõhna. Murde-dialoogist näitena toodud juhuslik lehekülg (107) ütleb: „Ning sihandusi toss-mihi, kut sa oled, ma oleks löidand iga siamolli ääre alt!“

Bernard Kangro.

Leo Anvelt: **Eluhirm.** Romaan. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, 1936. 257 lk. Hind 2 kr. 50 s.

„Eluhirmu“ peategelast Valt Vilmerit autor jälgib ta varasest noorusest peale läbi kooli, keskkooli ja ülikooli — aeg, mille jooksul palju ei juhtu, kuid juhtub ometi see tähtsaim: inimese kujunemine. Pastori poeg Valt Vilmer kasvab üles Vanalaane kirikumõisas. Tal on õrn, melanhoolne ema, kes kannatab vahel „luksusnukruse“ hoogude all, ja

tubli töökas isa. Üksik laps aga kasvab omavanuste kaaslasteta „kesk liialdatud tundetsemist, pahurat ja tujukata nõudlikkust ning puhangulist tööd“, harjub ise samuti palju tundetsemata ning mõtisklema. Varjus kasvunud taimena on tal kodust lahkudes raske kohaneda elu nõuetega. Koolis on teised poisid tugevamad ja jõhkramad, rõhutades seega veel Valdi alaväärsust. Kooliõpilaste mõjul aga nakkavad küpsemisealised poisid lapsepõlve mitte just tavalised seksuaalsed pahed, millest tekkivad piinlemised ja süütundeid kirjeldab autor eriti pikalt. Lapse hinges liialdatud ja fataalsuseni viidud süütunnete kirjeldamine tuletab meelde Hermann Hesse „Demian“; Anveldi kangelane on aga lootusetum ja abitum. Põhjani enda ja (enese arvates) ka maailma ees alandatud poisile tuleb elavalt meelde ta ema juube surm vägivald läbi; isa, kes jäänud võõraks ja karmiks, sureb poisi olles alles keskkooli õpilane.

On täiesti loomulik, et kaldub viriilduma sääraselt taustalt võrsunu hingeelu. Ülesaatumatuimaks raskuseks osutub aga edaspidi armastusprobleemi lahendamine ja see ongi raamatu peateema. Poisis on kõigepealt dualistlikke sugemeid kirikumõisa päevilt — vaimuse jaatamist, kehalise eitamist. Teadmatus tõstab roimlikku valgusse ta enda pahe, tuues kaasa igasuguseid kartusi. Poiss kahtlustab end põhjusega süüfilises, kardab, et ta käed haisevad jne. Pidades end suureks patuseks, ta ei julge läheneda naistele, vaid nukrutseb ja unistab, elab raamatute keskel. See pealesunnitult distants aga teisest küljest piitsutab haiglaselt üles allasurutud seksuaalseid igatsusi, mis ulatuvad peaaegu hallutsinatsioonideni. Viimati tulevad sünteesi loomise katsed kehalise ja vaimse vahel ning siinkohal põimub loosse üksteise järele 4 naistegelast. Koos seksuaalprobleemi lahendumisega lahenduvad ka Valt Vilmeri vahepeal ummikusse joosnud suhted töö ja ühiskonnaga. See lõpp püüab esile tõsta sugude vastastikuse usalduse vabastavat mõju muilgi elualadel. Eluhirm väheneb.

Psühholoogiliselt on aine käsitletu pealtnäha järjekindel ning kõigiti korras, kuid peaprobleemi lahenduse seesmiste vastuolude juures võiks veel peatuda. Esmalt aga on need vastuolud seoses kogu stiili ja meelelaadiga. Seksuaalprobleemest kõneldakse avameeli, ent äärmise diskreetseusega; kuid mingi teoreetiline maik ei kao sisust, vormist ega esitusviisist. Stiili sadestub ülitihhti selliseid elemente, nagu tsitaate, abstraktseid võrdlusi, raamatute ja piltide mainimisi jne. Tsiteeritud või ainult jutuainena nimetatud on Werfel'it, Weismann'i, Lindsay'd, Barthel'it, Bertrand'i, Russell'i, Freud'i, Spengler'it jne.

Kuigi Valt Vilmeri psüühiline areng on peajoonis läbi viidud väga järjekindlalt, jääb kogu probleemi asetus haiglaseks ja konstrueerituks. Armastuski kaldub jääma teoreetiliseks mõisteks, sest Valdi sisimad vastuolud ei lahendu lõplikult. Esineb ühelt poolt väga peen problemaatika, teiselt poolt ambivalents, millest üle saadakse vaid näiliselt, vähemasti poolikult. On ju kogu hüppelaud suuresti kunstlik nähtus — meheliku kultuuri ideoloogia, mis sugereerib mehele aktiivsust, naisele passiivsust ja vastupanu. Osalt sellest üldisest vaatest, rohkem aga hirnust mitte kunagi armastatud olla, on poisi füüsilised tunded enam pingul kui psüühilised. Seega tekib teatud kahestumine hoolimata dualismi teadlikust ironiseerimisest. V. V. ei jõua lihtsalt ära oodata, kuni ta armuks kellessegi, vaid hakkab aegsasti tegema argu (esmalt kujutluses) vallutamiskatseid, ise hooti taganedes. Ilmneb tõesti keeruline hingeelu. Et poisil pole terviklikku kujutlust armastusest, siis loob ta endale selle: puhtinimilik sõprus + kehaline sõprus ning nõuab jonnakalt selle täitmist oma madonnakujult. Paistab aga, et selles konstruktsioonis on välja jäetud olulisim osa — iselaadiline emotsionaalne sfäär, mis peaks tekkima kahe inimese vahel, et armastus saaks paratamatult individuaalse ilme ja täisverelisuse. V. V. ei näi seda tundvat, ta peab

kirglikke jampsimisi liialdatuks ning kiidab, et tal ses asjas nagu mujalgi on „paratamatult selge pea“. V. V. armastus on kuidagi diferentseerumatu, ta oleks valmis anuma kehalist usaldust nii ühelt kui teiselt naiselt; end kellegagi siduda ta ei riski, ent aktiivsusehoogudes ta ei arvesta, et naised võib olla niisama palju õigust keelduda kui temal soovida suhet. Ta tunneb, nagu tehtaks talle ülekohtut, loob omamoodi moraali, ironiseerib küll omandamisõigust, jätab aga lahtiseks küsimuse, kas lähenemistarve peabki olema vastastikune. Paistab, nagu V. V. maailmas puuduks üldse üks lüli, kõik jaguneb kuidagi intellekti ja headuse ning teiselt poolt ebatäiuslikkuse, maitsetuse, jõhkruuse jne. vahel. Naisi süüdistades ta klassifitseerib näit. piibli käsud, seltskondlikud kombed ja naiseliku arguse ühele poolusele, teisele jälle seltsimeheliku usalduse ühes seksuaalse andumusega. Armastus kitsamas mõttes on siin üldse mängust välja jäetud.

Neile spekulatsioonidele laenab liha ja verd Maret Kalamaa armastus peategelase vastu, ja mõlemad jäävad rahule oma osalises õnnes. Poiss hakkab korrigeerima endisi üleoletmise ja distants terve maailma suhtes väheneb.

„Eluhirmu“ kompositsioon kannatab paaris kohas liigse venitamise all. Kujud ei ole just reljeefsed ega jää meelde sammastüüpina. Kuid neist külgedest ei tulegi otsida raamatu positiivseid jooni, sest nagu Anveldi esimeses romaanis „Viirastusi valges öös“ pole siingi tempo eriti hoogus ega värvid kirevad; igal juhul leidub aga küllalt head psühholoogiat, tähelepanekuid ja asjade kirjeldamist udupehmes varjundeis. Raamat on tihe, värsket oma keerukais ürgitsemis, rikas meeleolulisist nüanssidest ning väljatöötuselt isegi põnevusega loetav. Üldmulje jääb talt nagu veidi haiglasest sensuaalse igatsuse poeemist — nukrutsevast ja leplikust, kahtlevast ja jonnakast, mis siiski mõjub natuke snobistlikult kõigest oma lihtsusest hoolimata.

Alma Kaal.

J. Org: Jaani tulemine. — Võidupüha müsteerium. Eesti Kultuurajaloo Seltsi väljaanne, Tallinn, 1935. a. 30 lk. Hind 50 s.

„Esitatakse müsteerium on mõeldud Võidupüha ööks ja nimelt vabaõhu suurpeoks Tallinna lauluväljal, seega lavastamiseks kõigi praegusaja tehniliste vahendite kaasabil. Tema ülesehitus põhjendab meie esivanemate jaaniõhtu-traditsioonidel. Müsteeriumiks ta on nimetatud ja sellisena mõeldud seepärast, et esivanemate jaaniõhtu-traditsioonides on selgesti tajutav müstiline erilaad ja seda koguni veel nüüd, kus neist on säilinud ainult veel üsna katkendilised riismed.“ — Nii tutvustab taarusulisena tuntud autor oma värsistatud esiknäidendi, mis pigemini küll mõeldud müstilise operi librettona, nagu ka järgnevalt selgub.

Oma kolmekümneleheküljelise raamatukese ligi nelja lehekülje pikkuses „saatesõnas“ (milline pikkus on õigustatud muistsete jaaniõhtu-traditsioonide loeteluga, ja nende traditsioonide taaselustamisele on rajatud kogu näidendi tegevustik) eeldab autor müsteeriumi õnnestumist juba sel põhjusel, et teose loomisel ta on tajunud „mingit atavistlikku vaistu“. Ent saatesõna lõpul oletab autor, „et käesolev müsteerium saab lihaks meie lihast ja luuks meie luust vaid siis, kui ta saab vastavavaimulise muusikalise ja plastikalise läbitöötamise osaliseks“. Seega eeldab autor teose lavastamisel muusikalise loomingu kõrval ka koreograafiliste kunstide — balleti ja plastika — rakendamist.

Esimese silmahakkavama uudusena autori „Võidupüha müsteeriumis“ äratav tähelepanu, et teoses on kasutatud kas rahvalaulu värssi puhtal kujul või väheste muudatustega või jälle rahvalauluga sarnlevat värsi-tehnikat. Ka teose tegelaskujud, millena esinevad sümboolsed „tungalamehed“, „vihaneidud“, „jaanilapsed“, „Jaan“, „Koit ja Hämarik“, „kepi ja

roikamehed“ jne., on autori saatesõna tõenduse järgi võetud jaaniõhtu muistseist traditsioonidest.

Nende ridade kirjutaja võhikuna ei peatu teose rahvaluulelise väärtuse ja muistsete jaanikommete tõepärasuse hinnangul. Küll aga tuleb meil teose lavakõlvulisuse mõttes asetada küsimus: kui suurel määral suudab Võidupüha lavastusena mõeldud teos haarata oma müstilise sümboolikaga laiemaid rahvahulki ja sisendada neile võidupühaliselt hingesutatud meeoleolu?

Teose sündmustikust selgub, et sümboolsed „tunglamehed“ esinevad jaaniku kaitsjaina, mis peab nähtavasti sümboliseerima valgust ja vabadust; ent kaugelt liginevat „Jaani“ piiravad „mõõga-“ ja „roikamehed“, kes püüavad hävitada ka jaanikut kui valguse- ja vabadusesümbolit. Lõpuks pääsevad siiski võidule „tunglamehed“; seni võidutsenud mõõgavennad ja „roikamehed“ sunnitakse põgenema ja ühes sellega peaksid pääsema võidule ka valgus ja vabadus. Seega on teose raskuspunkt asetatud mitte otsesele, vaid kaudsele sümboolikale. Laiemat rahvahulka hingeliselt kaasa haarava tegurina on aga kaudne sümboolika osutunud alati nõrgaks vahendiks. Teose kui Võidupüha näidendi teiseks tähtsaks nõrkuseks on, et teos olgugi müsteeriumina on projitseeritud liiga kaugele minevikku. Kaasajaga seob teda ainult tunglameeste laulu värss:

Tunglad haarakem tuhasta,
Meie maasta murdkem mõõgad,
Sortsid surugem sohuje,
Võnnu väljale visakem,
Virutagem Väina voogu!

mis viimaste poolt laudakse „mõõgameeste“ põgenema löömisel.

Müsteeriumi kui Võidupüha lavastuse ühe puudusena tuleb arvestada ka selle liigset magusromantilist lüürilist elementi, millest on tulvil raamatuke algusest lõpuni. Kõik need Koidu ja Hämariku vastastikused suudlused küll silmadele, küll otsmikule, samuti ka lüürilised „Jaani“ ja vabaduse igatsemised on ebakohased Võidupüha näidendis. Võidupüha näidendis peab valitsema heroiline element ja suurte joonte otsene sümboolika, või sündmustiku realistlik või romantiliselt varjundatud dünaamika peab pääsema mõjule ja haarama laiemat kuulajaskonda. Lüüri-line meeoleolutsemine, mis küll mõeldav vanade jaanikommete restaureerimiskatsetusis, on aga Võidupüha näidendis liigne.

Kõnealuse teose lavastamisel võib takistusena esile kerkida ka asjaolu, et lauldav tekst ei pääse vabaõhu lavastusel kuuldavale. See on eriti tõenäone meie oludes, kus ooperinäitlejate diktsioon jätab üldiselt palju soovida.

Need on peapõhjused, mis ei luba eriti suuri lootusi panna J. Oru müsteeriumile vabaõhu suurlavastusena Võidupühal Tallinnas. Küll aga tuleb J. Oru „Jaani tulemist“ võtta kui huvitavat katset muistsete jaanikommete ja -traditsioonide restaureerimisel, mis võiks ümbertöötatud kujul osutada lavastuskõlvuliseks vast ka vähemais dimensioones, kui muusikalise osa asemel kasustada lavastamisel kõnekoorisid.

J. Viidang.

Kaks lasteraamatut.

M. Sillaots: *Trips, Traps ja Trull*. Jutt väikestele lastele. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, 1935. 78 lk. Hind 1 kr.

Agnes Taar: *Mustlase koer*. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, 1936. 31 lk. Hind 75 s.

Mõlemad raamatud kuuluvad väikelapse- või ka muinasjuttude-ea kirjandusse. Eriti sinna sobivaks tuleb pidada esimest, Sillaotsa „Trips, Traps ja Trulli“. See on minu teada esimene algu-

pärane väikelapse-ea raamat, mis nii sisult kui ka ehituselt vastava ea kirjandusteoreetilisi nõudeid täidab. Siin on primitiivset seiklust, kitsikuid olukordi, õnnelikke pääsemisi kitsikusest ja palju päikesepaistelist meeleolu. Kogu jutustis koosneb kuuest peatükist, õigemini episoodist, mis on üksteisega ainult niipalju seotud, et seal esinevad ühed ja need-samad tegelased. Selline käsitlus on täiesti õige ja psühholoogiliselt põhjendatud — väikelapse-eale on kohane sündmusi võtta episoodide reana. Igas üksikus episoodis järgnevad seiklused ajalises järjekorras peaaegu muinasjutulise järjekindluse ja selgusega. Kogu sündmustik keerleb vastava ea huvide maailmas, kus on tugevasti esindatud loomi, liiklemisvahendeid, asju ja lapsekohast tegevust. Isad, emad ja tädid on statistid, need on nagu kõrvaltegelased muinasjuttudes, kelle ülesandeks on kas peategelasi raskesse olukorda viia või neid sealt päästa. Isegi laulupidu ei ole poistele laulupidu, vaid olukord, kus võib palju uut näha ja läbi elada. Tegelasel on oma maailm ja nad näevad ka kõike omast vaatenurgast.

Jutustus on selge, lihtis ja pidevalt voolav, kuid ta võidaks veelgi, kui oleks vähem pisi-kahekõnesid ja pisitegevuste kirjeldust.

Huvitav on märkida, et selles raamatus puudub täiesti õpetlik ja moraalitsev element, mis on kahjuks nii sageli omane väikelastele määratud kirjandusele. Siingi pahandatakse mõnikord poistega või jagatakse neile õpetusi, kuid need on ikkagi olukorrast tingituna määratud tegelastele, mitte aga lugejaile. See asjaolu loob raamatu ja lugeja vahel nauditava distantsi, kusjuures aga teoses valitsev päikesepaisteline meeleolu seda kergemini mõjule pääseb.

Agnes Taari „Mustlase koer“ on loomalugu värssides ja väga ebaõnnestunud värssides. Kuigi tarvitada lasteloos praegusaja rahvalaulu vemmälvärssi, siis oleks ometi esimene nõue, et sõnastus oleks selge ja sõnade järjekord lauses õige, nii et see lugemisel raskusi ei teeks. Käesolevas loos leiame peaaegu igas salmis segavaid ning inetuid sõnalühendusi, rääkimata vigastest värssidest, sõnade järjekord aga on paiguti nii ebamäärane, et laps lause mõtet kätte ei saa. Edasi nõutagu, et lastele kirjutatud lugu leksikaalselt enam-vähem vastaks lapse sõnavarale. Seepärast on tarbetu tarvitada abstraktseid mõisteid või sõnu ja vorme, mis lapsele võõrad. Mida ütlevad lapsele sõnad ja väljendid: „pere tajus“, „koer vaistab kodu“, „nooruspäevad l u u l e l e n d s e d“, „kadus päevi õ h t u v a l l u“? Või — partitiiv „tend“?

Sisult annab „Mustlase koer“ ühe koera elukäigu ilmselt tehtud sündmustikuga, kusjuures loo lõpp on segavalt paigutatud algusesse. Sellele viidatakse hiljem tekstis „nagu algusest ju teate“ ja „värsid järele kord reate,“ kuid ei ole väikelapse-teoses kohane viidete varal teksti ja sündmustikku selgitada.

Mõlemad raamatud on kaunistatud puulõigetega: Sillaotsa oma Järvelt ja Taari oma Peernalt. Näib, et pindadega mõjuda tahtev puulõige ei ole kohane lasteraamatu illustratsiooniks; sel puudub jutustav sisu, mis on lapsele määratud illustratsioonis kõige tähtsam.

J. Parijõgi.

Looduse Lasteraamat. 20 raamatut, kokku 1504 lk. 300 mitmevärvilise pildiga. K.-ü. „Loodus“, Tartu, 1936. Hind ette tellijatele 22 kr., üksikvihkudena ostes 30 kr.

Millist osa etendab lastekirjandus pealekasvava põlvkonna sõnakunstilises kasvatuses, seda me lähemalt veel ei tea, vähemalt pole seda veel kegi üksikasjalisemalt ja süstemaatiliselt põhjendanud. Igal juhul näivad juba juhuslikudki tähelepanekud ja kogemused tõendavat, et lasteraamat on enam kui paljas ajaviitevahend või juhuslik nutuvaigistaja, et

ta evib ka sügavamaid ja kestvamaid kasvatuslikke väärtusi. Ent milliseid?

Endisaegne kasvatuslik praksis, alatasa mures olles laste hingeõnnesuse pärast, püüdis oma moraliseeriva pitseri vajutada ka siia: lasteraamatut hinnati veel kuni viimase ajani peamiselt selle järgi, kui palju tast oli abi loota „vana Aadama“ väljajuurimisel lapsest ja noorte inimvõrsete juhtimisel kõlblate paleuste poole. Meie päevil juba ollakse valmis tunnustama rõõmu tähtsaks kasvatusvahendiks, ikka enam veendudes, et „rõõmu mõjul edeneb kõik, välja arvatud mürk“. See avab uusi perspektiive ka kunstilisele kasvatusesele, näidates m. s. uusi ülesandeid lasteraamatulegi.

Üks kõrgema kvaliteediga rõõm on funktsioonirõõm, rõõm tegevusest kui niisugusest, ka mõtte- ja fantaasiategevusest. Praegusaegne lapsepsühholoogia, vähemalt nn. aktivistlik vool selles (m. s. abielupaar Bühler'id ja nende koolkond), peab tegevust üheks ürgelisemaks eluavalduseks, mille takistamine võib olla kõige sügavama norutunde põhjuseks. Tegevuseks vajab laps aga materjali — füüsiliseks teotsemiseks peamiselt lelusid, fantaasiategevuseks — muinasjutte, muistendeid, seikluslugusid, reisi- ja loodusekirjeldusi jms. Hea lasteraamatu ülesanne on nii siis anda sobivat toiteainet lapse mõtte- ja fantaasiategevusele, ergutada, stimuleerida seda niihästi teksti kui ka pildi kaudu. Peamiseks kriteeriumiks siin on lapse huvi- ja jõukohasus. Parimategi ideede esitamine lapsele mittekohases vormis võib kujuneda vaid lapse piinamiseks. See ei tähenda mitte, et lastekirjanduses ideid üldse ei tohi esineda. Kui võrd elavat vastukõla moraliseerivadki tendentsid lapsepärasel kujul esitatuna võivad lastes leida, tõendab kas või „Struwwelpeter'i võidukäik¹⁾).

Et meil lastele jõu- ja huvikohast kirjandust siiaamaani oli väga vähe, seda vaevalt on tarvis enam üksikasjalisemalt hakata põhjendama. Lastele ettelugemiseks ja -jutustamiseks sobiva muinasjutukirjanduse alal meil siiski juba üht-teist oli (eriti tänu „Noor-Eesti“ „Rahvaste muinasjuttude“ sarjale), samuti polnud pärast „Looduse“ „Kuldraamatu“ sarjade ilmumist põhjust kurta noorsookirjanduse puuduse üle. Kuid nende kahe vahepeal haigutas tühjus. Selle tühiku täitmiseks on „Looduse Lasteraamat“ täiesti teretulnud.

Hea lasteraamat on teatavasti kirjaniku ja kunstniku õnnestunud koostöö tulemus. Sellest on kõnealuse sarja väljaandjad nähtavasti olnud täiesti teadlikud, sest mitmevärviliste teksti täiendavate piltide puuduse üle selles sarjas ei saa nuriseda. Võib koguni öelda, et selle sarja tugevaim külg on ta välimus. Juba seda, et kõik 20 teost ilmusid ühise sarjana ühtlases formaadis ja ühesuguse välimusega, tuleb pidada õnnestunud võtteks. Poleks teinud viga, kui iga üksiku köite lõpus oleks loetelu kogu sarjast, mis hõlbustaks ostjal orienteerumist. Formaati on valitud õnnelikult — suuremakaustalised laguneksid rutemini. Paber on valge ja paks, nii et isegi 32—48-leheküljelisi köiteid on meeldiv kätte võtta. Köide on maitsekas. Ka hinda — keskmiselt 2 senti lehekülg — ei saa säärase väljaande kohta pidada kõrgeks.

Raamatute kaanepildid on valdavas enamikus R. Kivi'tilt (erandi moodustab vist ainult „Väikeste aednikkude“ kaas); neid võib pidada täiesti õnnestunuks, välja arvatud vahest „Juss ja Maarja“ kaas. Värvivid on valitud eredad, puhtad ja meeldivad. Kahjuks pole kõik kaaned, eriti aga on see maksev siseillustratsioonide kohta, kas liigse ruttamise või materjali puuduliku tundmise tõttu trükitehniliselt täiesti õnnestunud:

¹⁾ „Struwwelpeter“ — miljonites eks. levinenud rahvusvahelise kuulsusega lasteraamat, mille koostas umb. saja aasta eest Frankfurdi arst Hoffmann. Eesti lastekirjanduses meenutavad seda K. A. Hindrey „Pambu-Peedu“, „Nina-Jass“, „Näpp-Mall“, „Piripilli-Liisu“ jt.

värvid pole sattunud igakord õigesse kohta, mille tagajärjel pilt muutub segaseks ja röpaseks (näit. „Olle suusaretke“ kaas). Mõne teose sise-illustratsioonide juures on see otse kahetsemisväärselt segav (näit. „Rajamaa talu“, lk. 37, 44, „Juss ja Maarja“, lk. 10, 24, „Väikesed aednikud“, lk. 66, „Lendav maailm“, lk. 59 jne.). Üldse pole üldmulje siseillustratsioonidest enam nii ühtlaselt positiivne kui kaantest. Mõni raamat, näit. „Väikesed aednikud“, osalt ka „Juss ja Maarja“ muutub tundmatute „kunstnikkude“ ebaõnnestunud piltide tõttu otse tarvitamiskõlbmatuks. Muide tuleb kahetseda, et teostes pole ära märgitud illustreerija nime. Miks on neid peetud vähem tähtsaks tõlkijast või korrektorist? Praegu on võimalik ainult mõningatel pildidel leiduvate nimemärkide järgi autorit kindlaks teha. Ka K. B u r m a n'i illustreeritud „Rajamaa talu“ pildid jätvavad lasteraamatu seisukohalt palju soovida, samuti „Võlutud koovitaja“ omad. Viimases leiduv mahalaskmispilt (lk. 64) ei oleks tohtinud lasteraamatus üldse ruumi leida, samuti oleks võinud jääda ära peksupilt „Väikestes aednikkudes“ (lk. 35). E. L e p s'i pildid „Kindral Naki's“ on rahuldavad, mõned isegi hästi õnnestunud. Enamiku selle sarja teostest on illustreerinud R. K i v i t ja seda täiesti õnnestunult. „Lendava maailma“, „Rohelise päikese maa“, „Rotipere elupäevade“, „Jutupauniku juhtumuste“ ja vist ka „Kiki suure suve“ illustreerijana tõuseb R. Kivit meie lastekunstnikkude hulgas vaieldamatult esirinda ja täidab väärikalt siamaani peaaegu täiesti tühjalt seisnud koha. Tema pildid on elurõõmsad ja jõudusisendavad niihästi värvidelt kui ka aines-
tult.

Veel ebaühtlasem mulje jääb kõnesoleva sarja teksti osast. Peatume kõigepealt algupärandeil. Neid on 20 raamatu hulgas 12 — arvult igatahes mitte vähe. Võiksime olla rõõmsad, kui meie algupärane lastekirjandus rikastuks ühe aastaga 12 hea teose võrra. Kahjuks ei saa seda kõigi nende 12 kohta mitte öelda. Kui juba sarja välimus mõneti kannatas nähtavasti liigse ruttamise all, siis seda enam kajastub see tekstis. Enamik selle sarja algupärandite käsikirju saadi teatavasti võistluse teel. Pole suuremat imestada, et sel teel väärtuslikku materjali küllaldaselt määral kokku ei tule. Pigem tuleb imestada, et tulemused on niigi head. Tundub, nagu oleks mõningaid autoreid eksitanud positiivsuselekehutus võistluse tingimuste hulgas: mitmes kohas on tunda „tehtud“ ja ebausutavat positiivsust (näit. „Väikesed aednikud“, „Raudkaarnad“, „Lendav maailm“), millest tõlked on vabad. Mõõdupuud ja kriteeriumid lastekirjanduse hindamisel näikse meil üldse olevat alles välja kujunemata, millest siis ongi tingitud suured erinevused sellegi sarja seniste arvustajate hinnanguis.

Isiklikult pean selle sarja algupärandest kõige õnnestunumaks Irma T r u u p õ l d'i *Rohelise päikese maad* (128 lk., hind 2 kr. 40 s.) ja Hindrek R i k a n d'i *Rahvavanema lapsi* (96 lk., hind 1 kr. 60 s.). Neis on moraliseerimisest ja targutamisest vaba fantaasiat, põnevast sündmustikku ja lapsepäraseid kujusid. Mõlemad sobivad eriti nooremale lapsile, umb. kuni 10. elua-ni. Hilisema ea seisukohalt võib pidada õnnestunuks Valve S a r e t o k'i *Kiki suurt suve* (80 lk., hind 1 kr. 50 s.). Selles on värsket stiili ja karget vestmisoskust. Kahju, et liiga järsk ja „ülimagus“ lõpp üldmuljet kipub rikkuma; näib, nagu poleks autoril lihtsalt aega olnud tööd alustatud tempos jätkata.

Teises järjekorras võib mainida K. R i s t i k i v i *Lendavat maailma* (112 lk., hind 1 kr. 80 s.), A. V i r g e s e *Jänese poeg To-Tood* (64 lk., hind 1 kr. 60 s.), E. V a l m r e *Kindral Naki* (64 lk., hind 1 kr. 30 s.) ja E. V a n a m ö l d e r'i *Võlutud koovitajat* (80 lk., hind 1 kr. 60 s.). Esimese peategelasteks on pääsukestepar, kelle kogu tegumood on aga liiga inimeslik, et mõjuda usutavalt. Säärase teema käsitelu eeldab lindude

elu intiimsemat tundmist. A. Virgesel on see jäneste suhtes natuke paremini õnnestunud. E. Valmre käsitleb koera elu, teeb ta siiski liiga targaks, samuti kui ta peremehegi liiga vapraks. Huvitav, et need autorid, kes kas andnud vaba voli fantaasialennule (Truupõld, Rikand) või jäänud tahtlikult reaalsuse piiridesse (Saretok), on saavutanud paremat kui teised, kes haaravad osalt siit, osalt sealt. Ristikivi, Virgese ja Valmre linnu- ja loomajutud on midagi säärast vahepealset: nende linnud ja loomad on liiga inimeslikud, et mõjuda loomadena, kuid liiga realistlikud ja fantaasiakehvalt kujutatud, et olla muinasjutukangelased. Eriti häirivalt mõjub see kahe maailma segimine E. Vanamõlderil *Võlutud koovitajas*, kus lastakse otsustavalt kaasa tegelda muinasjutukujudel (soolaps, võlutud koovitaja jne.), kuid teisalt seotakse sündmustik konkreetsete tõikadega, nagu Vabadussõda, 1905. a. revolutsioon jne. Ajalised distantid on koovitaja jaoks liiga suured (koovitaja pole ju kes teab kui pika eaga lind), sookuivatamiseks ja õunapuude istutamiseks aga liiga lühikesed. Omapärase katse seda reaalse ja fantaasiamaailma pinget ületada teeb A. Virges *Rajamaa talus* (48 lk., hind 1 kr. 10 s.). Siin on sündmustikuste laste mäng, mis tõsielu aga nii täpsalt järele aibab, et täiskasvanudki lugejalt nõuab pingutust, et mitte segi ajada tõsielu ja seda järeleaimava mängu käiku. Kardan, et see asjaolu teeb raamatu lastele raskeks. Siin maksab täiel määral too kulunud väide: lastest kirjutada ei tähenda veel lastele kirjutada.

Ülejäänud teosed püüavad kõik mõjuda tõetruult, kuid nende kujunduslik tihedus ja stiililised voored ei ulatu just kõrgele tasemele. S. Eineri *Raudkaarnad* (48 lk., hind 1 kr.) tahab olla ajalooline jutt: vanade eestlaste vanema 14-aastane poeg Varvas võideldes sakslaste vastu päästab Riiga vangi viidud Vaike. A. Kauts-Vesilo *Jussis ja Maarjas* (48 lk., hind 1 kr. 10 s.) kirjeldatakse kahe lapse sõprust ja vägilasmeelset linna arsti järele minekut. V. Eramaa *Väikeste aednikkude* (80 lk., hind 1 kr. 50 s.) tegelasteks on algkooliõpilased, kes õpetaja õhutusel harivad üles tüki sööti ja kummelikasvatamisega teenivad „ränka“ raha. Kõik nendel tegelastel on valmis „vooruse verapostid“, konstrueeritud tüübid ilma liha ja vereta. Erandseisukoht selles sarjas on G. Põldmaa *Vangistatud päikesel* (80 lk., hind 1 kr. 50 s.), mis on valgustusvahendite ajalugu lastele. G. Põldmaa on meie populaarteadusliku lastekirjanduse alal tuntud teerajaja, kuid antud korral on ta isendast küll alla pakkunud: oleme temalt lugenud õnnestunumaid asju kui see.

Üldmulje? Mitte halb. Kuigi kõigi 12 algupärandi kohta ei saa öelda, et nad oleksid otseseks rikastuseks meie algupärasele lastekirjandusele, ei ole nende hulgas siiski ka mitte sääraseid, millest võiks öelda, et neid üldse üle lastetoa läve ei tohi lasta (milliseid meil varemilmunud lasteraamatute hulgas oli rohkesti), välja arvatud vahest ehk mõni, mille illustreerija on ära rikkunud.

Tõlkeid on sisse sarja võetud 8, peamiselt just noorematele lastele sobivaid, algupärandite hulgas aga oli neid vähe. Äsja lugemaõppinuile sobib E. Beskov'i *Olle suusaretk* (32 lk., hind 80 s.), sealt edasi V. Avenarius'e *Reis ümber toa* (32 lk., hind 80 s.), S. Reinheimer'i *Kuusiku lastetuba* (96 lk., hind 2 kr. 20 s.), M. A. Bigham'i *Rotipere elupäevad* (64 lk., hind 1 kr. 20 s.), M. Konopnicka *Jutupauniku juhtumused* (48 lk., hind 1 kr.), G. Bassewitzi *Peetrike reis kuule* (144 lk., hind 2 kr. 40 s.), Fr. de Miomandre'i *Mängusõduri elulugu* (96 lk., hind 2 kr. 20 s.) ja lõppeks *Münchhauseni seiklused* (64 lk., hind 1 kr. 20 s.). Et need on lastekirjanduses enam-vähem tuntud teosed, tuleb aina tervitada, et nad on ka eesti lastele kättesaadavaks tehtud.

A. Elango.

Kornei Tšukovski: **Muinasjutte lastele**. K. Rotovi illustatsioonid. Vabalt eestindanud Jaan Kärner. Eesti Kirjastuse Kooperatiiv, Tartu, 1936. 104 lk. Hind 2 kr. 75 s.

Seda defineerida, mida vajab laps kirjandusena, mis temale on kõige loomupärasem, nauditavam ja kasulikum, ei ole mitte kerge. On üles seatud mitmesuguseid teese, mille vastu jällegi on vaieldud. On liigitatud lastekirjandust ea ning soo järgi, kuid kui palju see kõik osutub absoluutselt õigeks, ka see on vaieldav. Meie teame vaid, et aastatuhandete eest juba mängis väike tütarlaps nukuga ja et poiss otsis mänguriistu, mis lasksid endid rakendada liikumisele, võitlemisele ja võistlemisele. Mida laps aga nõuab kunstilt, selles küsimuses kobavad haritudki ringid, sageli isegi kunstnikud ja kirjanikud. Ning jääb enamasti üle lasta otsustada last ennast, et siis sellest teha oma järeldused.

Mul oli kord juhus Berliinis seda küsimust tegelikult uurida ühe viieaastase saksastunud eesti poisikese kallas. Ta oli väga elav ning arenenud suurlinnalaps, vaatas põneva erutusega minu pliiatsikritseldusi. Kui ma tegin midagi groteskset ekspressionistlikul maneeril, siis oli ta vaimustatud. Joonistasin ma aga puhtalt, ilusalt ja armsalt päkapikumehi ja la Vogeler, siis ütles poiss, see olevat sõnnik. Kui palju selles otsuses oli mõduandev isiklik maitse, mis peitus loomuses, või aga ümbruskonna mõju, ekspressionismi kõrgkonjunktuuri maitset vooliv ajavaim, seda ei suutnud ma otsustada. Ning õieti puudub meil ju materjal selle kohta, kas on igivanal „Sasipea-Kaarlii“ („Struwwelpeter“) ja Wilhelm Busch'i „Max ja Moritzil“ laste suhtes veel sama võlu maksev nagu ennevanasti, või on aeg toonud ka siin maitsemuutuse. Mis puutub meisse, vanusse, siis imetleme neid endisi lasteraamatuid niisama, nagu me ei saa salata vaimustust Walt Disney nõiduslikest muinasjuttudest filmis.

Kui Tšukovski muinasjuttude juures meenub Walt Disney, siis on seks olemas oma põhjus. Nimelt on Tšukovski ameeriklasele väga sugulane hullupöörase fantaasia suhtes, mõttetute mõtte laadis ja naljakuse leidlikkuses. Kuid õieti peame Disney'ga võrreldes vastu seadma kahte meest: Tšukovskit ja K. Rotovit, kusjuures Tšukovski teeb salmid, üldse annab kogu tegevustiku, Rotov aga illustreerib. Ning siin peab kohe tähendama, et Rotov ise joonistajana on briljantne.

Mis puutub Tšukovskisse, siis informeerib tema suhtes tõlkija järelsõna:

„Kornei Tšukovski, kelle muinasjutte nüüd (koguna ja üksikult) ilmub ka eestikeelses tõlkes, kuulub kõige tähtsamate ning loetavamate tänapäeva lastekirjanikkude hulka. Tema teosed on laialt levinud mitte üksi Nõukogude Venes, vaid ka väljaspool selle piire. Isegi vene pagulaste ringkonnad, kes muidu Nõukogude-Vene kirjandusse suhtuvad väga umbusklikult, hindavad Tšukovski lastejutte väga kõrgelt.

See on ka arusaadav. Tšukovski teostel, mis määratud lugemiseks mudilastele, puudub igasugune poliitiline värving. Need on kirjutatud eeskätt kasvatusliku sihiga. See kasvatuslik tendents omakord aga ei muutu kuski pealetungivaks, kuivaks õpetlikkuseks. Tšukovski enne kõike püüab äratada ning viljastada laste ettekujutust. Lihtsalt, lastele arusaadavalt vestab ta lugusid loomadest ja elutuist asjust, pannes nii ühed kui teised inimestena kõnelema ja liikuma, teotsema ja seiklema. Ning seda kõike teadlikult, väikeste fantaasia kohase loogikaga rakendades ta saavutab nagu iseenesest oma kasvatusliku sihi.

Ta juhib laste ettekujutust vahetegemisele hea ja kurja, kasuliku ja kahjuliku vahel („Loomade mäss“, „Telefon“). Ta näitab neile kujukalt mitte üksi tervishoiu ja puhtuse tähtsust („Limpopo“, „Pese-ise-sa“, „Köögi-Kata mure“), vaid selle kõrval ka meelesaunuse, õigusetunde ja ligimeseitamise väärtust. Ta äratab mitte üksi just julgust vastu astuda

hüdaohtudele („Lasteõgija“), — sest need hüdaohud on teinekord koguni naeruväärseid („Hiiglane Prussakas“) —, vaid ka tahet võidelda kõige kauni eest („Varastatud päike“) ja abistada hädalisi („Limpopo“, „Lasteõgija“, „Kärbes Piriseja“).

Kokkuvõttes Tšukovski muinasjutud tohiks id osutada suupärasteks paladeks ka eesti lastele. K. Rotovi head sisuseletavad ilustused olant poolt aitavad tõsta nende muinasjuttude kujukust ning arusaadavust.“

Nii Jaan Kärner. Ja kui mul siin tekiks lahkavamu si temaga, siis vaid viimase lause kohta, mis puutub K. Rotovisse. Ma julgeksin nimelt hoopis ümber varjundada lauset ja ütelda: joonistused siin ei ole oma kaalult mitte sugugi saatemuusika, vaid piisaks lühikesest proosatekstistki, et anda nimelt neile joonistele ülekaaluva ja määrava tähtsuse.

Originaali mul käepärast ei ole ja ma ei ole teda näinudki. Kuid siiski jääb kõvasti püsima tunne, et eestikeelses tõlkes on toimunud mingisugune ümberpaigutus. Kuigi venekeelses algupärandis tõepoolest võis olla tekst palju domineerivam, on ta eestikeelses tõlkes muutunud, joonised aga on ikkagi jäänud endiseks, kõrgekunstiliseks. Põhjus on selge: värsside tõlkimine on ju õieti võimatus. Ei saa ometi edasi anda rütmi ühes algupärase kõla ja mõistega — peab õnnelik olema, kui saab edasi anda vaimu ja hõngu kuidagi umbkaudu. Kui veel arvesse võtta lahkumineku nii erinevates keeltes nagu seda on vene ja eesti keel, siis on ülesanne pea ületamatu. Ja mulle tundub, et Jaan Kärner oleks võinud oma tõlkes olla veel vabamgi, et saavutada seda lahmakust, lapidaarsust, lapsele usutatavat naiviteeti, mahlakust, mida peame eeldama sellepärast, et Tšukovski on võitnud nii suure populaariteedi. Eestikeelne tekst on tõlge, ei tundu küll mitte sellena, kui me mitte ei teaks päritolu, kuid ta ei ületa mingil viisil meie lastekirjanduse keskmist taset vormilt ja tuumalt.

K. A. Hindrey.

Joh. Hiie mets: **Augustinus**. Suure usuvõitleja elu ja vaated. Eesti Kirjanduse Selts, Tartu, 1935. 139 lk. Hind 1 kr. 30 s. (Suurmeeste Elulood nr. 28.)

Täiesti lihtsas ja rahvapärases sõnastuses annab see raamatuke selge ja ülevaatliku pildi suure usumehe välisest elukäigust, hingelisest otsingutest ja lõplikult kristalliseerunud vaateist. Võrdlemisi napide vahenditega antakse kõige sellega rööbiti ka kujukas pilt kaugesse minevikku kuuluvast ajastust, mille taustal möödus Augustinuse elu ja mis oma erilaadiga aitas kujundada tema hinge ning mõtteid. See oli huvitav ajastu, ühe suure ja võimsa kultuuri purunemise ja uute ajalooliste tegurite esilekerkimise aeg, laiaulatuslikkude mullistuste ja kauakestvate käärimiste algus.

Seesmiselt lõhvikärisenud ajastu rüpest kerkis kõnealuse raamatu keskkuju, suur otsija, suur mõistja, kõigi hingeeluliste sügavuste tundja. Seesmiselt lõhestatud oli ta isegi; kogu ta pika elu esimene pool oli ainus piinav ja kurnav selguse taotlemine, kooskõla ja rahu püüdlemine. Samm-sammult paneb raamat meid jälgima selle hingelise heitluse üksikuid järke, kuni täielise endaleidmise ja seesmise vabanemiseni; mida üksikasjalisemalt me kaasa elame kõiki otsimisjärke, seda mõjusamana tunduvad meile lakkamatute otsingute varal saavutatud tõekspidamised, seda õilsam ja täiuslikum näib meile suure tõekuulutaja viimne eluosa.

Raamatu keskuseks on Augustinuse enda loodud elulookirjeldus, mis on ühelt poolt ta otsingute ja seesmistest heitlustest kajastuseks, teiselt poolt ta tõekspidamiste väljenduseks. Täienduseks on toodud katkeid ka Augustinuse teistest tähtsamatest teostest. On otse hämmastav, kui palju sel poolteise tuhande aasta eest elanud mehel ütelda on meile ja

meie ajale. Ikka ja ikka jälle on kultuuriline maailm ammutada võinud tema mõtteist. Kord on ta tundunud lähedasemana, kord kaugemana; praegu tundub ta eriti lähedase ja omasena, — võib-olla sellepärast, et aeg jälle sarnaneb tema ajaga. Jälle kord on õhk täis otsimispinget ja meeleheitlikku selgusetatlust; pole siis ime, et pöördutakse tagasi ammuavastatud tõdede juurde, avastades neid uuesti. Augustinuse teoseis leiub suur osa sellest, mis nii väga iseloomulik on meie aja moodsale hingeteadusele ja mõttetarkusele.

Augustinus eritles teadlikku ja alateadvuslikku siseelu; ta juhatas inimest tema enda mina juurde, sundis teda pöörduma enesse; seda teeb ka praegune aeg. Augustinus uskus, et s i s e m i s e s inimeses elab tõde, et inimene ise on tõe-allikas; iseenda juurest lähtudes pidi inimene tõusma endast kõrgemale. See vaade tundub praegugi täitsa moodsana. Kogu oma keerulise hingestruktuuriga on Augustinus meile moodsalt-arusaadav, — kõige selle mitmepalgelisusega, mis temas ühineb üheks tervikuks, üha seesmiselt arenedes ja küpsedes, kuid põhiliselt iseendale truus jäädes.

Augustinus oli õpetlane ja usumees, maise ja ebamaise tarkuse kooskõlastaja, mitte ainult kiriku-, vaid ka riigitarkuse aluste rajaja ning kindlustaja. Ise sügavalt usklik ja oma vaateis kõlblas, tahtis ta usku ja kõlblust sisendada nii üksikisikutesse kui terveisse rahvastesse ja riikidesse; oma elulähedaste õpetustega tahtis ta paremaks muuta kogu inimkonda. Oma mõttelennuga ei aidanud ta kujundada mitte ainult oma kaasaega, vaid tänapäevani elavana püsides on ta mõte mõjutanud kiriku ja riigi mõiste arenemist, mõjudes ühtlasi viljastavalt igasse sellega tutvunud üksikisikusse.

Eesti lugejaskond teadis seni Augustinusest võrdlemisi vähe; tahaks loota, et Joh. Hiitemetsa raamat köidab meie lugeja mõtteid, hinge ja taht, kisub teda kõrguste ja kauguste, avaruste ja sügavuste poole, valgustades küsimusi, mida endale tahtmata peab esitama iga arukas olend.

M. Sillaots.

Etnograafilisi ülevaateid viimaseilt aastailt.

Iga teaduseharu vajab teatud aja tagant kokkuvõtlikkude ülevaadete ilmumist, mis teevad nagu inventuuri seniilmunud üksikuurimuste saavutistele ja võimalust mõõda annavad ka sünteisi kogu ala uurimisprobleemidest, nende lahenduskatseist ja viimaste suhteist naaberteaduste tulemustega. Sellised ülevaated annavad ühelt poolt teatud raamistikuga sama eriala inimestele järgnevaiks ülesandeiks, teiselt poolt pakuvad nad huvi teiste teaduseharude esindajatele ja laiemalegi lugejaskonnale.

See süstemaatiliste ülevaadete vajadus on eriti tunduv ainelise rahvakultuuri uurimise alal, mitte üksnes sellepärast, et see on noor ja seetõttu eriti kiiresti arenev teadus, vaid ka sel põhjusel, et selle teaduseala ainese iseloomu tõttu monograafilist laadi tüpoloogilised ja regionaalsedki eriuurimused oma üksikasjus on sageli vähenauditavad isegi sama ala inimestele, kui nad just spetsiaalselt sama küsimusega ei tegele. Selle poolest on mõned naaberteadused märksa õnnelikumas seisukorras. Võrreldagu näit. mõne kalapüünise või põllutööriista üksikasjadesse minevat kirjeldust mõne rahvalaulu analüüsiga: viimane oma tekstiproovidega kõljab vähikulegi kas või ajaviitelektüüriks, esimene aga üsna harukordadel.

Laiemalt haaravate ja sünteesideni süvendatud ülevaadete ilmumise vajadus ainelise kultuuri alal on seega eriti ilmne. Need on aga olnud visad tulema. Esiteks nõuab seda laadi teoste kirjutamine alati autorilt teatud ohvrimeelsust ja riisikot, sest autor on sunnitud lahkuma temale

koduselt erialalt vähem tuntud aladele, kus komistamisvõimalused on suuremad. Pealegi on seda laadi kokkuvõtlikel teosel kalduvus kaunis kiiresti vananeda. Teiselt poolt on eriti tülikas üldteoste kirjutamine etnograafias, kus kogu teaduse nooruse tõttu igal maal monograafilistes uurimustes on veel terve rida lünki, ja võrdlusmaterjalide hankimine on raskendatud sel põhjusel, et enamiku maade muuseumikogudest seni on trükitis avaldatud ainult väike osa.

Üht-teist on eriti Maailmasõjale järgnenud perioodil ometi juba ilmunud. Vaatame siin lühidalt eriti meie hõim- ja naaberrahvaid puudutavaid üldteoseid.

Üks esimesi ja tuntumaid seda laadi teoseid kogu Euroopas on dr. A. B i e l e n s t e i n'i 2-köiteline raamat lätlaste „puukultuuri“ üle („Die Holzbauten u. Holzgeräte der Letten“ I—II, Peterburi 1907—1918). Juba tugevasti vananenud teoreetilistes osades, on ta materjalikoguna praegugi asendamatu, sest puuesemete kogud Läti muuseumides on nüüdki veel väga tagasihoidlikud. Ilmunud Vene Teadusteakadeemia väljaandena, on see raamat levinud kõigisse maadesse ja olnud lätlastele kaudselt üsna heaks kultuuripropaganda vahendiks. Ka eesti ja eriti liivi materjali on autor sageli toonud võrdluseks, mistõttu see teos meilegi on üsna väärtuslik.

Soome iseseisvuse alguseks valmis prof. U. T. S i r e l i u s'e sulest analoogiline suurteos soome ainelise kultuuri üle („Suomen kansanomaista kultuuria“ I—II, Helsingi 1919 ja 1921). See Soome etnograafia vanameistri töö oma üle 1000 lk. tekstiga ja umb. 1200 joonisega sisaldab peale otsese soome materjali ka rikkalikult teateid teiste soomeugri rahvaste kohta, kahjuks küll pea mitte midagi eestlaste ja liivlaste üle, sest autori huvid olid suunatud peamiselt ida poole. Sellest Sireliuse teostest hakati juba autori eluajal valmistama saksakeelset väljaannet, mille esimene köide ilmus paar aastat tagasi, meilgi tuntud dr. W. Steinitz'i toimetusel („Die Volkskultur Finnlands I, Jagd und Fischerei in Finnland“, Berliin ja Leipzig 1934). See viimane väljaanne on muu seas varustatud ka allikaviidetega, mis soomekeelses puudusid.

Meie idanaabrite kohta on andnud vastava ülevaate end. Tartu ülikooli õpilane ja praegune Leningradi prof. Dm. Z e l e n i n raamatus „Russische (Ostslavische) Volkskunde“ (Berl. ja Leipz. 1927), mille 424-st lk-st enamik on pühendatud ainelisele kultuurile. See äärmise tihedusega ja suure selgusega kirjutatud raamat annab erakordselt huvitava ja väärtusliku ülevaate venelaste rahvakultuurist, puudutades möödaminnes ka sealseid soome-ugrilasi.

Teine slaavi rahvas, kellega meil ajaloo on olnud otseseid kokkupuuteid, on poolakad. Peamiselt poola materjali põhjal ongi kirjutatud end. Kraakovi, praeguse Vilno prof. K. M o s z y ŋ s k i 3-köitelisena kavatsatud slaavlaste rahvakultuuri ülevaade, millest seni ilmunud 2 köidet („Kultura ludowa slowian“ I—II, Krakovis 1929 ja 1934). Nagu Zelenin, ei kaldu ka Moszyński keerulisisse teooriasse, vaid üllatab eeskätt oma materjali rikkalikkusega ja mitmekülgsusega. Pole seepärast imestada, kui näit. riiklased valmistavad sellest teosest endale käsikirjalist, masinal paljundatavat tõlget, et pääseda selles töös leiduva ülihuvitava ainekogu juurde. On ju Poola oma tsentraalse asendiga Põhja- ja Lõuna-, Ida- ja Lääne-Euroopa vahel ja oma laialdaste primitiivkultuuri reservaatidega Polesje-alal jm. otse ainulaadselt huvitav maa etnograafidele.

Ka Lvovi prof. A. F i s c h e r on alustanud suurt slaavi etnograafia käsiraamatut, mis kavatsatud 12 vihus, eri rahvuste järgi. Esimesena ilmus sellest poolakale pühendatud III vihk („Etnografja slowiańska III, Polacy“, Lvov-Varssavi 1934). Mõlemad poola autorite teosed sisaldavad ka rohkesti pildimaterjali.

Illustratsioonimaterjalilt ületamatu on aga Budapesti muuseumimeeste dr. Zs. B á t k y, prof. I. G y ö r f f y ja dr. K. V i s k i 4-köiteline ülevaade ungari etnograafiast, millest seni ilmunud 2 köidet („A Magyarországi néprajz“ I—II, Budapest 1933, 1934) sisaldavad 435+443 lk. juures tervelt 1234+1518 joonist, neist hulk värvilisi. Ja sealjuures kurdavad autorid, et kirjastuse nõudel nad pidanud pildimaterjali tugevasti kärpima! Näib, et kui see meie hõimuveljede üritus valmib, saab sellest suurim teos, mis ühe rahva etnograafiast üldse on kirjutatud, nagu ka ungarlased ise oma mitmekesise ja rikkaliku rahvakultuuriga on Euroopas kõige huvitavamaid maid.

Muudest rahvastest, kellega meil on olnud kokkupuuteid, tulevad küsimusse eeskätt sakslased. Vastandina teistele rahvastele on siin iga-suguste nii regionaalsete kui üldsaksaliste ülevaateoste arv väga suur ja raske on neist mõnda eriti esile tõsta. Viimase saksa rahvateaduse sõnana võiksime vahest mainida prof. O. S p a m e r'i „Deutsche Volkskunde“ nimelist teost (I—II, Berliinis 1934, 1935). Valminud juba „III riigi“ päevil ja selle ideoloogiast teataval määral mõjustatud, pakub see ometi üsna huvitavaid ülevaateid saksa rahvakultuuri mitmekülgeist elu-avaldusist ja ühtlasi rohkesti väärtuslikku illustratiivset materjali.

Hoopis tagasihoidlikum seda laadi üldteoste alal on olnud Skandinaavia, kuigi siin etnograafiliste üksikuurimuste arv ja ulatus on rikkalikum kui suhteliselt vahest kuski mujal. Nähtavasti on läbitöötatava materjali rohkus kohutanudki autoreid laiade ülevaateoste kallale asumast. Paar nooremat etnograafi, dr. G. B e r g ja dr. S. S v e n s s o n, oma raamatuga Rootsi talupojakultuurist („Svensk bondekultur“, Stockholm 1934) on andnud lõpuks esimese lühikese, kuid asjaliku ülevaate ainelise rahvakultuuri mineviku ja oleviku üle Rootsis. See on väärtuslik meilegi, kes me Skandinaavia maadega oleme olnud sagedasti kokkupuuteis juba hallist esiajaloo peale.

Kuidas on nüüd lõpuks lugu meie endiga? Sellest hoolimata et meie etnograafiline uurimistöö moodsas mõttes on veel üsna lühiaegne, pole meilgi puudunud katsed tervikliku pildi andmiseks eesti rahvakultuurist. Peale paari vähema katse (F. L e i n b o c k, „Die materielle Kultur der Esten“, Tartu 1932, ja G. R ä n k, „Vana-Eesti rahvakultuur“, Tartu 1935), milledest esimene määratud konspektiivse materjaliloendina välismaa eriteadlastele, teine aga populaarse ülevaatenäidise kodumaa laiemale lugejaskonnale, on meilgi tehtud suuremaulatuseline algatus dr. I. M a n n i s e „Die Sachkultur Estlands“ nimelise teosega, millest seni on ilmunud 2 köidet (Tartu 1931 ja 1933). Et selle teose kohta siin juba varemini arvustusi on ilmunud (G. R ä n k „E. Kirj.“ 1932 ja 1933), siis tähendame siin üksnes niipalju, et see ülevaade nii oma ulatuselt kui sisukuselt ja pildimaterjali rohkuselt ei jää maha teiste rahvaste omist, vaid mitmeid neist ületabki. Kahjuks on autori ootamatu surma tõttu selle töö ilmumine katkenud. Ka teine seda laadi üritus, mis vahest üldiselt vähem tuttav, oli teoksil. Nimelt kavatses arhit. J. G a h l n - b ä c k, kes teotes professorina Leningradis ja on tuntud omaaegse innuka eesti rahvakunsti kogujana, avaldada A. Bielensteini eeskujul mingit suuremat teost eestlaste „puukultuuri“ üle, mille kallal ta oli töötanud juba aastaid. Kuid ka see autor suri üle aasta tagasi ja tema käsikirja saatus on teadmata.

Tuleb jääda lootma, et Õpetatud Eesti Selts, kes kirjastas I. Mannise teose alguse, leiab võimaluse seda tööd ka lõpule lasta viia, et saaksime katse alla sellegi suurtöö, mis oleks küpsustunnistuseks meie etnograafiale ja teadmiste varasalveks meie muinaskultuuri üle nii eriteadlastele kui kogu haritlaskonnale. Ja edaspidi tuleb mõtlema hakata ka vastavale eestikeelsele väljaandele, et ülevaade meie vanemast rahvakultuurist oleks kättesaadav ka rahvale endale.

F. Linnus.

Üleskutse Ed. Vilde eluloo asjus.

Eduard Vilde hellitas ise lootust sõnastada oma memuaare, mis oleksid kahtlemata sisaldanud väärtuslikke andmeid ta vaheldusrikkast elukäigust ja arengust. Samuti algas nende ridade autor juba meistri eluajal eeltöid põhjalikumal uurimise kirjutamiseks tema elust ja loomingu-
gust. Ka selleks tööks lubas Vilde oma abi nii andmestiku hankimisel kui selle lõplikul kontrollimisel. Kahjuks seda autoriteetseimat allikat pole enam kasutada! Ja kui nüüd võin pidevalt asuda oma kavatsuse teostamisele, siis tuleb töö sooritada ometi ainult selle materjali põhjal, mis võivad anda trükiallikad, arhiivid ja kaasaeglased. Ning viimaste vastutulelikkuse poole lubatagugi mul pöörduda käesoleva üleskutsega.

Vilde elu ja tegevuse põhjalikuma tundmise esimeseks eelduseks oleks võimalikult kõigi temasse puutuvate materjalide kasutada saamine. Siin oleksid olulise tähtsusega te erakirjad, üksikisikute hoiul olevad käsikirjad ja temasse või tema elutöösse nii või teisiti puutuv pildimaterjal. Erakirjade kasustamine võiks tarvilikul korral sündida nende omanikkude poolt määratud piirides, kuid igatahes peaks uurimuse autor neid Vilde elu ja vaadete lähemaks mõistmiseks täielikult tundma. Nii kirjade kui muude aineliste materjalide tagasisaamine pärast tarvita-
mist oleks kindlustatud.

Teiseks oluliseks andmestikuks oleks see memuaariline materjal, mida võivad anda lahkunud kirjaniku sõbrad, tuttavad ja kaasaeglased. Kuigi mõnda Vilde elujärku arvatakse juba senigi küllalt hästi tuntavat, siis võimaldavad lisamaterjalid ometi uut valgustust ja täiendavad meie teadmisi. Veel olulisemad oleksid aga teated neist ajajärkudest, eriti Vilde tegevuse esimesest poolest, mille kohta meil puuduvad peaaegu kõik lähemad andmed. Siin omavad tähtsuse väiksemadki mälestusriismed, üksikute kohtamiste ja mõttevahetuste sõnastused või isegi kaudselt saadud andmed. Vajame teateid niihästi Vilde noorpõlvest ja kooliajast, ta elust Peterburis (1882, 1905), Riias (1889), Moskvas (1896), Berliinis (1890—92 ja korduvalt hiljem), Helsingis (1905, 1906), New Yorgis (1911), pikast pagulasajast Kopenhaagenis ja üldse ta välismaa-
reisidest kui ka ta tegevusest „Virulase“, „Postimehe“, „Rev. Zeitung'i“, „Zt. für Stadt und Land'i“, „Virmalise“, „E. Postimehe“, „Teataja“ ja „Uudiste“ toimetuses, ta osavõttust 1905. a. liikumisest jne. jne.

Pöördudes käesoleva palvega Vilde tuttavate ja kirjanduslooliste materjalide omanikkude poole, usaldan loota võimalikult laialdast vastutulekut. Meie suurkirjaniku elu ja töö uurimine on oleb tunduval määral nende poolt tulevast abist. Materjalide andmisel ei peaks takistuseks olema arvamus, et mõnda ajajärku Vilde elust teised niikuinii paremini tunnevad või et andmed liiga tühised paistavad olevat. Seoses teiste materjalidega võivad nad ometi väga väärtuslikuks osutada.

Kui ei võida käesolevat palvet otsekohe täies ulatuses täita, siis oleksin tänulik ka esialgsete teadete eest hiljem loota olevast abist. Samuti ka iga juhatuse eest, mille najal võiksin erilisi samme astuda materjalide kogumisel.

Juba eeskätt lahke vastutulelikkuse eest tänades

Fr. Tuglas.

Aadr.: Tartu, Eesti Kirjanduse Selts.